

Málnási Ferenc

Erdélyi anyanyelvoktatás — irodalmunk tükrében II.

Anyanyelvoktatásunk korszakolása

„Ki láthatna el a bölcsőig, amely létünk hajnalán a nyelvünket ringatta? Ki mondhatná el, hogy látta őt pólyás korában, ajkán az első szavak gyöngygyöngöcsével? Már Balassi Bálintot is sebhelyes katonaként vette karjába. Már vasszögekkel veretett Krisztust siratott, hazának, jobbágnak sorsán kesergett, tatárjárást, török-dúlást átkozott. És nem volt egyetlen pihenő vasárnapja.

Mert Habsburgot átkozott, szabadságharcot harsogott, vereségeket és felnégyeltetést siratott; mindenesünk volt a közönyös ég alatt; hajnaltalan virrasztók piros szemű pesztonkája.

Senki sem láthatta őt a bölcsőben, de csecsemőarcát bárki földézheti magának, ha lehajol egy cseppet... Induljatok el az anyanyelv ösvényein, és meglátjátok a bölcsőt, amelyet a Kőrösi Csoma Sándorok hasztalan keltek halálig tartó vándorútra (Sütő András: *Engedjétek hozzám jönni a szavakat*. Kriterion, Bukarest. 1977. fűlszöveg).

„Az emberi nyelv alakulása nemcsak térbelileg, hanem időbelileg sem egységes, nem tagolatlan jelenség. Mivel az emberiség egészének, illetőleg különféle csoportjainak az életkörülményei, kultúrája, gondolkodásmódja az emberi történelem hosszú időtartama alatt: az ősemberi közösségektől a mai, modern társadalmakig igen sokat változott, az emberi nyelv élete — ha jelentős áttételekkel is — általában tükrözte ezeket a változásokat, s az ősidőktől napjainkig folytonos átmenetekkel különböző időbeli szinteket mutat a valamikor nagyon kezdetleges közlési rendszerektől a mai emberiség nyelvéig” (Benkő Loránd, 1988. 5.).

Magyar anyanyelvünk is, mint a 6000 emberi nyelv egyike ezt az utat járta be.

Tanulmányomban anyanyelvünket történeti forrásként is használom, hiszen a nyelv — anyanyelvünk is — őrzi keletkezésének körülményeit és minden történeti érintkezést, amely valamilyen formában anyanyelvi kommunikációval járt.

Erdélyi/romániai anyanyelvi oktatásunk nem egyszerre pattant ki valahonnan, hanem szerves része az összmagyar anyanyelvoktatásnak, ezért ebbe a folyamatba helyezve vizsgáлом kijelölt témámat. Népünk a magyar nyelv születésétől fogva beszéli nyelvünket, a mindennapi élet, a közös tevékenység, az életfenntartás, de a vándorlás során is nyelvvel kommunikáltak egymással, szülők a gyermekeikkel, a gyermekek egymás között, hiszen oktatták, nevelték őket, de a gyermekek nevelődtek is, felnőttek lettek és ők is oktatták, nevelték utódaikat.

Hol kezdődik a magyarság, anyanyelvünk és oktatásának története? Ami megragadható, az az *uráli népek őshazája*. A mai értelemben vett korszakolással, a földtörténeti korok, a növényföldrajzi övezetek, a kő- és fémkorszakok, a régészet, a nyelvészet és más segédtudományok kutatási eredményeinek felhasználásával a magyarság előtörténete nem kezdődhetett korábban, mint a neolitikumban, Krisztus előtt VII–VI. évezredben, helyileg Euráziának azon részén, ahol az uráli nyelvközösség keretében az indoeurópai alapnyelv felbomlott a Krisztus előtti V–IV. évezredben. Az uráli népek szétválása, az uráli őshaza felbomlása — Krisztus előtt 4000 körül — eredményezte a finnugorok kiválását is az uráli közösségből. Következett egy ősiráni kor, ennek keretében Krisztus előtt 2000 körül az ugorok kiváltak a finnugorok közül, s így a Krisztus előtti VIII–V. évszázadban kezdődhetett meg a magyarság önálló élete, kezdődhetett meg az ősmagyar nyelv korai szakasza (Róna-Tas András, 1997. 32 és 246.).

A nyelvtörténeti áttekintés is hasonló:

Az uráli kor: Krisztus előtt 4000-ig, az uráli alapnyelv, szóbeli nyelvhasználat, nyelvjárások, halász-vadász közösség szókinccse.

A finnugor kor: Krisztus előtt 3000-ig, újabb alapnyelv, szóbeli nyelvhasználat, nyelvjárások, ragok, képzők gazdagsága, az igenevek nagy szerepe.

Az ugor kor: Krisztus előtt 500-ig, újabb alapnyelv, szóbeli nyelvhasználat.

Az ősmagyar kor: Krisztus után a X. századig, önálló nyelv a nyelvjárásokból, szóbeli és rovásírásos nyelvhasználat, félnomád gazdagság, fejlett kultúra török hatással.

Az ómagyar kor: 1000–1526 között, a nyelvjárások együttélése, szóbeli és írásos nyelvhasználat, földművelő életmód, latin, szláv jövevényszavak, a szófaji rendszer és az összetett mondatok kiteljesedése, kancelláriai helyesírás.

A középmagyar kor: 1526–1772 között, regionális változatok és nyelvjárások, szóbeli és írásos nyelvhasználat, az ikes igeragozás megbomlása, protestáns és katolikus helyesírás.

Az újmagyar kor: 1772 óta, nemzeti nyelv, 1844-től magyar államnyelv, szóbeli és írásos nyelvhasználat, a nyelvújítással 10000 új szóval gazdagodott nyelvünk, a múlt idő egyszerűsödése, 1832-től akadémiai helyesírás.

korai: 1920-ig, 1920-tól kisebbségi nyelv is a Kárpát-medencében, szóbeli és írásos nyelvhasználat, a tiszta artikulációt a tempó gyorsulása veszélyezteti.

Az uráli, a finnugor és az ugor korszakot a magyar nyelv szemszögéből előmagyar kornak is szokták nevezni.

A szókészlet gyarapodásának az egész nyelvtörténet folyamán fő eszköze a belső szóteremtés (Hangay Zoltán, 2005. 69. és J. András Katalin, 1998. 38.).

Megemlítem, hogy tanulmányom megírásakor felhasználtam Köpeczi Béla (szerk.) *Erdély rövid története*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993. Időrendi áttekintés című fejezetét: *Erdély az őskortól a magyar honfoglalásig, Erdély a középkori magyar államban, Az Erdélyi Fejedelemség, Erdély a Habsburgok birodalmában, Az összbirodalomtól a polgári Magyarorszáig*, Kitekintés. Erdély útja 1918 után.

A fenti korszakolások alapján a tanulmány témáját az alábbi periódusok alapján tagoltam:

1. Anyanyelvünk oktatása a legrégebb időktől, az uráli kortól a honfoglalásig, 895-ig.
2. Anyanyelvünk oktatása a honfoglalástól, az államalapítástól az önálló magyar állam megszűnéséig — kb. 1000-tól 1526-ig, az anyaország oktatási rendszerébe tagoltan.
3. Anyanyelvoktatás az önálló Erdélyi Fejedelemség idején — 1526–1711 — az erdélyi fejedelmek és egyházak iskolapolitikája keretében.
4. Anyanyelvoktatás a Habsburgok birodalmában (1713–1830), a reformkorban, a forradalom- és szabadságharcban (1830–1849), a Habsburg önkényuralom idején (1849–1867), az anyaországi oktatási rendszerbe tagoltan.
5. Anyanyelvoktatásunk a dualizmus korában, a kiegyezéstől az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlásáig (1867–1918), az anyaországi oktatási rendszerbe tagoltan.
6. Anyanyelvoktatásunk 1918-tól napjainkig, a román oktatási rendszerbe tagoltan. (1940–1944 között Észak-Erdély oktatása az anyaországi oktatási rendszerben).

1. Anyanyelvünk oktatása a legrégebb időktől, az uráli kortól a honfoglalásig, 895-ig

Európa, de a világ népei között is alig van olyan, amelyik pontosan azon a helyen, területen alakult ki, amelyen ma is él. Népünk is a keletről nyugat felé áramló pásztornépek sok évszázadán át kitaposott ösvényein indult el, jutott a Kárpát-medencébe. Nyelvünk ősi rétegei s a földben megőrződött tárgyi emlékek szolgáltatnak csupán adatokat a legkorábbi időkről. Írott források csak a honfoglalást közvetlenül megelőző időből állnak rendelkezésünkre. Ősi múltunkat a szívsósan továbbélő szájhagyomány őrizte, mesés elemekkel átszőtt mondák és legendák formájában (Fodor István—Diószegi György (szerk.) 1996. 7.).

Anyanyelvoktatásunk ezért is nagyon változatos képet mutat. Az őshazától a Kárpát-medencéig tartó vándorlás során, de azután is, egy rövid önálló államiság, fejedelemség időszakát leszámítva mindig annak az országnak az oktatási-nevelési rendszerébe kellett beilleszkednie, amelyikhez az adott időben éppen tartozott.

Magyarságunk őshazájáról, a népalakulás jelentős állomásáról azért beszélhetünk, mert egy olyan csoport tagjai voltunk, oly események részesei voltunk, amelyek jelentős változással jártak, *belyváltoztatással, vándorlással*. A *lovasnomád* csoportok, nemzetségek és törzsek életformája a mozgás volt.

Az uráli népek közös őshazája ott volt, ahol a lucfenyő, cirbolyafenyő, jegegyfenyő és vörösfenyő, valamint a szil egy régióban egyszerre volt jelen. E fák nevei ugyanis az összes uráli, illetve finnugor nyelvekben közösek. Ez a terület a Volga és a Káma vidékén, az Urál hegység középső részén lehetett (Róna-Tas András, 1997. 88-89.).

Az uráli őshaza népei között ott voltak a későbbi finnugorok és a szamojédek ősei, de lehettek más népek is. A finnugor népek főleg az Urál nyugati oldalán, nagy területen éltek. Délen és dél-keleten ekkor már az ősiráni népek nyomultak északra, ezt a finnugor nyelvek nagyszámú ősiráni jövevényszavaiból lehet megállapítani.

Őseink ekkori korából, a Kr. e. V–IV. évezredből, az előmagyar korból írásos emlékeink nincsenek, csupán a későbbi nyelvállapotból, s a rokon népek nyelvvel való összehasonlításból következtethetünk vissza arra, hogyan beszéltek eleink, hogyan oktatták gyermekeiket, hogyan kommunikáltak velük és egymás között.

Hogyan képzelhetjük el az előmagyar, az ősmagyar nyelvet? Bizonyos, hogy még az uráli együttélés korában elkezdődött a szófajok kialakulása, szétvált a főnév és az ige, néhány igenévszó megmaradt a régiségből: *les, nyom, fagy, vész* stb. s ekkor indult meg, majd a finnugor korban vált erőteljesebbé a melléknevek és a *számnevek kialakulása*. Négy ősi helyhatározó ragunk: *-l, -t, -n, -á/-é* alkalmas volt a háromirányúság kifejezésére, és vált alapjává a későbbi kiterjedt rendszernek. Ősi örökség a feltételes és felszólító mód, valamint a múlt idő megjelölése: *-á/-é* időjel, a közép fok *-b/-bb* jele és a többes szám megkülönböztetése. Több képzőnk is finnugor örökség: *-s, -z, -g; -ó/-ő: tapos, kötöz, csillog, szülő, fonal* (J. András Katalin—Széplaki György, 1998. 39.).

A *les, nyom, fagy* igenévszók jelentését a vadászatra induló apa magyarázhatta fiának, a *fagy* csípését pedig a lány is érezkelhette a havas, zimankós teleken.

Az uráli együttélés öröksége anyanyelvünk agglutináló (ragozó) jellege, a névszói állítmány lehetősége, a jelző helye és ragtalansága, a számnevek, illetve bármely mennyiségjelző utáni egyes szám, a birtoklás kifejezésének az indoeurópai nyelvektől eltérő módja: *házaam, az ő háza, neki van egy háza* (a *habeo* ige hiánya). Több finnugor nyelvvel közös jellegzetessége anyanyelvünknek a *hangrend* és *illeszkedés*, és az is, hogy a hangsúly a szavak első szótagjára esik (J. András Katalin—Széplaki György, 1998. 39.).

A finnugor alapnyelvekben kb. 25000 szó lehetett, ebből kb. 2500 tőszó. A mai magyar nyelvben is megőriztünk kb. 1200 olyan uráli, finnugor eredetű tőszót, amelyeknek kiterjedt szócsaládja alakult ki. Ezért lehetséges, hogy egyes mai szövegeinkben is 60-70%-os a finnugor eredetű, illetve a belőlük alakult belső keletkezésű szavak aránya.

A finnugor nyelvcsalád ugor ágát a *magyar, a vogul* (önelnevezésük: *manysi, mansi*) és az *osztják* (önelnevezésük: *hanti*) alkotja.

Beszéljünk életükről, munkájukról, a fiatalok neveléséről, oktatásáról azokkal a szavakkal, amelyeket ősi, eredeti alakjukban ismertek, használtak a halászó, vadászó, gyűjtögető eleink. Hogyan éltek a finnugor őshaza népei a Kr. előtti évezredekben? Miként közölték kívánságaikat, kéréseiket, érzéseiket, örömeiket, bánatukat, s általában közös tevékenységük, életük során milyen szavakkal kommunikáltak?

Dombos-hegyes tájon *laktak*, ahol sokféle *fa* volt: *bárs, fűz, nyír*(fa), *nyárf*a, *szil*(fa) s *fenyő* is. A *fa rügye* számukra is a *tavas*z, a *levél* lehullása az *ősz* megérkezését jelezték. *Télen*, mikor *jég fődte a tó vizét, íjjal, nyúllal, nyúlra, nyusztra, ravaszra* ('róka') vadásztak. *Halat* fogtak, a fák odvában *mézet* leltek, *eper* nőtt a *fű* között. Ezt a fiúk is szívesen keresték.

A *házban* együtt *élt* a *had*: az *apa*, a *férj*, a *nő*, *anya*, *fiú* és *lány*, de a *vő* és a *meny* is. *Ajtó* és *küszöb* volt a házban. A *férjak* fából, *keőből*, tetemből ('csont'), *fúrtak*, *vés*ték, *keőszörűlték* szerszámaikat, fegyvereiket, mintákat *róttak*. A *nők tűvel* ruhát *varrtak* — valószínűleg *bőrből*, *mostak*, *fontak* és *szóttak* is. A lányok bizonyára segítettek édesanyjuknak. Ruhájuknak *ujja* volt, *öv*, *szűj*, *csomó* tartotta össze.

Az ételt *fazékban főzték*, *levest* készítettek, vagy nyílt *tűzőn süttötték* a húst. A *kenyér* talán *keősből* készült kásaféle volt.

Amit önmagukról tudtak, arra a testrésznevekből következtethetünk: *fej*, *homlok*, *szem*, *fül*, *száj*, *ajak*, *nyelv*, *íny*, *fog*, *torok*, *áll*, *mell*, *ujj*, *szív*, *epe*, *máj*, *bőr* stb. A kisgyermek talán a mai mondókákhoz hasonló kis versikékkal ismerték meg mindezeket a szavakat, tapsikoltak, mutogatták testrészeiket, biztos nekik is fájt a torkuk, megvágták az ujjukat, megsértették a bőrüket...

Eleink ismerték, és bizonyára gyermekeiknek is megtanították az egyszerű számokat: *egy*, *kettő*, *három*, *négy*, *öt*, *hat*, *bét*, *-ven/-van 'tíz'* (*negyven*, *hatvan*), *húsz*, *száz*, *fél*, *első* stb.

Az emberi kapcsolatokról, érzéseikről, gondolkodásukról is tájékoztat néhány szó, mert amit *láttak*, *hallottak*, bizonyára *elmondták* egymásnak és gyermekeiknek is. Az *ifjú* tisztelte a *vén*, az *agg* rokonait, akiktől megtanulta, melyik *meggy kemény*, *keserű*, miért *meleg*, *könnyű* az elejtett *fogoly*, miért *lány* a *kígyó* teste...

Nagyon fontos, hogy elemi jelenségek, cselekvések, érzékelések jelölésére szinte rengeteg szót ismertek, s ezeket, bizonyára, megtanították fiaiknak, lányaiknak: *él*, *hal*, *alszik*, *áll*, *halad*, *lát*, *ered*, *fél*, *fejt*, *folyik*, *hasad*, *kér*, *kúszik*, *lep*, *mar*, *olvas*, *reped*, *repiül*, *sápad*, *segít*, *szeg*, *tapad*, *tipor*, *tép*, *viszik*, *vezet*, *visz*, *véd*, *von* stb.

S talán a legfontosabb, hogy *magyar névvel*, szóval nevezték meg magukat: *Mi (én, te, ő) magyarok vagyunk* (Takács Etel, 1996. 107. és J. András Katalin—Széplaki György, 1998. 151.).

A magyar, a manysi és hanti családok háziállata volt a *ló*, a *nyeregbe* — valószínű — bátran pattant bármely fiú, de lány is, s ha már lovon ült, használta a (kötő)féket és a *kenyelt*. Az édesapa megmagyarázta (oktatta fiát, lányát), hogy ez a *ló másodfű ló*. S ha a lovagolás során valami baleset érte őket, a *táltos révülése* közben megpróbálta meggyógyítani őket. A fiatal lányok *ostorral* vigyáztak a *tebénre*, ju-

talmul tejet kaptak, miután a tehént megfejték (Sipos szerk.: 2000. 52. és Róna-Tas András, 1997. 89.).

Kr. e. a VIII. században, a Volga-Káma vidékén élő magyarság két csoportja, a *mancsák* (*manysi*) és az *erek* szorosabb kapcsolatba léptek. Az *er* népcsoport bizonyosan szintén ugor nyelvet beszélt, talán egy olyan ugor nyelvjárást, amely legközelebb állt a magyarhoz. A magyarság kialakulását (a *mancser* népcsoport létrejöttét) a Volga és az Urál közötti területen nagyjából a Kr. e. VIII–V. évszázadra tehetjük, így a magyarság önálló élete s az ősmagyar nyelv korai szakasza kezdődött el (Róna-Tas András, 1979. 246.).

Csak érdekességként: az ugor közösség kialakulása nagyjából a Babiloni Birodalom kora, akkor már virágzott a krétai kultúra, akkorra esik a kínai civilizáció kezdete: a Sárga-folyó vidékén a legendás Huang-ti császár uralkodott. A magyarság önállóvá válása nagyjából a Római Köztársaság megalakulásával (Kr. e. 504), az athéni demokrácia születésével, Kleiszthenész alkotmányával (Kr. e. 507) és Aiszkhülosz drámáival egyidős. Ebben az időben élt a kínai Kung-Fu, ismertebb, európai nevén Konfucius (Róna-Tas András, 1997. 33.).

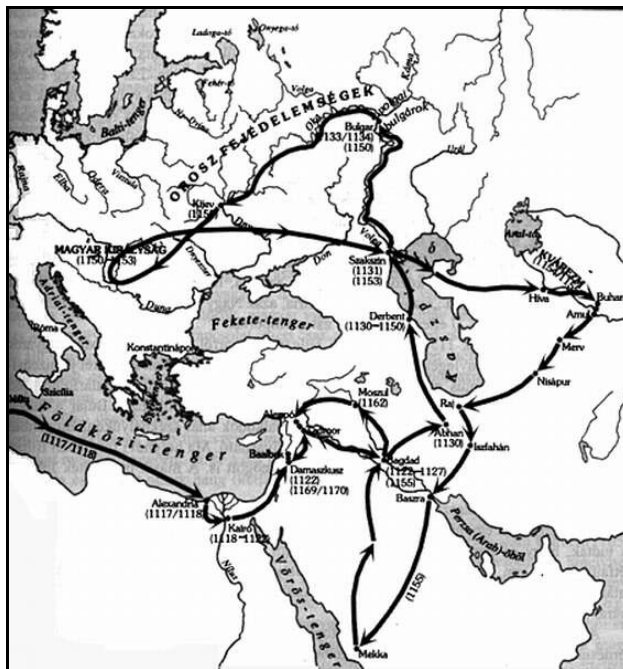
A magyar elnevezés eredeztetése: Róna-Tas András (1997. 275.) szerint nincs szükség sok feltevésre. A *Megyer* (korabeli kiejtése: *medzser*) törzsnév azonos a magyar népnévvel, a *madzser* török kiejtésű változata. A hétmagyar törzsszövetség vezértörzse a *Megyer* volt, nyelvi formája *Madzser*, „törökös” változata *Medzser* lehetett. Ez volt Árpád törzse, ez a törzs vezette a honfoglalást.

A perzsák történetírója, Rasíd ud-Dín 1311-ben befejezett művében is a *madzser* népvét használja. A XV. századtól kezdve több forrás is ezt a népvét említi. Léteznek a magyar népnévből keletkezett helynevek, az oszmán hódítás idején elhurcolt magyarok által lakott falvak, pl. Egyiptomban és Törökországban is. Még később a *die Magyaren*, *the Magyars*, *les magyar*, *maghiar* stb. nevekkal neveztek/neveznek meg bennünket.

A *magyar* népnév összetett szó. Az előtag, a *magy-*, visszamehet a *mancs* alakra (Róna-Tas András, 1997. 234.), amely elnevezés megtalálható legközelebbi nyelvrokonainknál is, a vogulok mai elnevezése: *manys*, ami ugyanígy egy **mancsa* alakra megy vissza. A szó indoeurópai jövevényszó, amelynek alapszava a **manu* ’ember’ jelentésű. Az összetett szó utótagja, az *er* elem szintén ’ember’ jelentésű. Ez finnugor szó, amely az *ember* és *férj* szavainkban is rejtőzik (Róna-Tas András, 1997. 235.). Mikortól hívták így a magyarok magukat? Biztosan csak azt tudjuk, hogy már a VIII. század előtt is ez volt népünk önelnevezése. A kialakulás: *manysa* > *madzs* + *er* > *madzser* (> *medzser* > *Megyer*) > *magyer* > *magyar* (Róna-Tas András, 1997. 240.).

A magyarokat több forrás *baskírnak* nevezi. Ibn Fadlán a 921–922 közötti útját tartalmazó leírásában a *basgird* népről beszél, akik az Urál, Szamara, Kinel és Szok folyók mentén élnek. Nem említi, hogy valamilyen különös, a többi töröktől eltérő nyelvet beszéltek volna (Róna-Tas András, 1997. 185.).

A kulcsot ahhoz, hogy megértsük, kik és miért hívták baskiroknak a magyarokat, Abu Hámid al-Garnátinál találjuk meg, aki Granadában született, Alexandriában tanult, Bagdadban is élt, majd a Volga torkolatánál levő Szakszinba költözött. Utazásairól a mellékelt térkép ad pontos képet (Róna Tas-András: *A bonfoglaló magyar nép*. Balassi Kiadó, Budapest, 1997, 225. 62. á.).

Abu Hámid al-Garnáti útja (1131–1153)

Al-Balhi, a 934-ben meghalt arab utazó részletes földrajzi munkájában beszámol arról, hogy Bulgar városában *madzsger*ek is laknak. A későbbi ásatások nyomán a városban középületek, fürdők, mecsetek és medreszek (mohamedán iskolák) alapfalai kerültek felszínre. Az itt lakó baskirok, madzsgerek gyermekei közül hányan jártak ebbe a mohamedán iskolába? Ki volt a tanítójuk, és milyen nyelven oktatta őket? (Fodor István—Diószegi György, 1996. 42.)

Magyarországra érkezését így írja le: „Azután megérkeztem Ungurijába, ahol egy basgird nevű nép lakik”. A magyar királyt basgird királynak hívja, akit *keral*nak neveznek.

Más források is említik népünket: a bizánci uralkodó, Bölcs Leó 904-ben írt munkája *turkoi* névvel nevezi meg a magyarokat. Ugyanígy udvari költője, Areszthasz dicshimnuszában azt a nevet használja, s Philotheosz 899-ben a császári testőrök között említi türk névvel a magyarokat (Róna-Tas András, 1997. 56.). Az arab Ibn Ruszta 930 táján írt munkájában a *madzsgarokat* a türkök egyik fajtájaként mutatja be. Főnökük a *künde* (vagy *kende*, az első magánhangzó nincs kiírva), aki királyként uralkodik fölöttük, *dzsül*ának vagy *dzsul*ának hívják. A perzsául

író afganisztáni Gardézi 1050 és 1053 között azt írta, hogy amit a *dzsila* parancsol, a madzsgarok azt teszik (Róna-Tas András, 1997. 227.).

A spanyolországi Ibn Hajján 1075 körül (Róna-Tas András, 1997. 213.) *at-türk* névvel, a honfoglalással egyidejű források *ungar*, *hungar* névvel jelölik a magyarokat. A latin források pedig az *ungarus*, *hungarus*, illetve *ungri*, *hungri* alakot használják.

A bolgár egyház megalapításáról szól egy hosszabb görög nyelvű írás (XII. sz.?), ezt fordították le ószlávra a XIV. században, s itt is szerepel a magyarok önelnevezéseként a *magere*. E forrás szerint két magyar vezér Konstantinápolyba ment megkeresztelkedni. Egyesek szerint ezek Termecsü és Bulcsú voltak (Róna-Tas András, 1997. 62.).

A népnév, az elnevezések után térjünk vissza a magyarság vándorlására. Az önállósult magyarság a Volga és az Urál-hegység déli részén, az Urál folyó vidékén, illetve attól kissé keletebbre, fokozatosan áttért a nomád életformára. Egyesek irtásos földműveléssel, állattenyésztéssel, lovas vadászattal foglalkoztak, mások az ott élő iráni, majd török csoportok hadjárataiban bekapcsolódtak a sztyepp életébe. A sztyepp urai ekkor még az irániak voltak. A bronzkorban vagyunk, ennek a kornak egyik fontos harci és munkaeszköze volt a balta, ennek sémi elnevezése a p - l - k gyökből képzett és 'hasítani' jelentésű igéből képzett főnév, vagyis ami hasít, amivel hasítanak. A szó **peleku* formában (Homérosznál *peleküsꜜ* alak) átkerült a törökbe *palta* formában s a magyarban *balta* lett (Róna-Tas András, 1997. 158.). Vajon melyik magyar fiú fogta kezébe először ezt az eszközt, és mondta ki a jövevényt? Ki tanította meg a szóra?

De sorolhatjuk még az iráni *médeket*, a Kazah sztyeppen élő *alánokat*, aztán a *hsziungunkat* és a *hunokat*, a régi török népek közül az *ogurokat*, az *avaroakat*, a *türköket* (a *dzsebu*, *dzsevu* alak található Géza fejedelmünk nevében is: *Dzsencsa*, *Dzsencsa*), a *bolgárokat*. Bíborbanszületett azt írja, hogy a bolgárok korábban *onogundurnak* nevezték magukat. Lásd a bolgárok magyar *nandur*, majd *nádor* nevét (Róna-Tas András, 1997. 179.), a *kazárokat*, a *besenyőket*, a *szlávokat* (Róna-Tas András, 1997. 156-198.). Élő példa, hogy ha akkor értekezni tudtunk ennyi fajta néppel, akkor ma is érvényes a két- és a többnyelvűség kívánalma.

670 körül a kazárok magyar segítséggel (kik lehettek ezek a fiatal harcosok?) legyőzték az *onogundur-bulgárokat* és birodalmat alapítottak. Ez a kor volt a ma ismert első (még nem önálló) államiség a magyar nyelv életében (Sipos szerk. 2000. 145.).

A VII. század végétől 895-ig a magyarság *Etelközben* (*Atelküzüj*, *Etel kai Konzon*) élt. Bíborbanszületett Konsztantinosz *A birodalom kormányzása* című műve közli pontosan: a Dnyeper, a Bug, a Dnyeszter, a Prut és a Szeret folyók közti vidék Etelköz.

Regino, prümi apát *Világkrónikájában* a 889. évnél foglalta össze azt, amit a honfoglaló magyarokról tudott: „Lovaikon szoktak jární, álldogálni és beszélgetni. Gyermekeiket és szolgálóikat nagy szorgalommal tanítják nyilazni. Természetük döllyfös, lázadozó, csalárd és szemtelen, hiszen ugyanezt a vadságot nevelik bele az asszonyokba, mint a férfiakba. Mindig hajlamosak idegenek ellen vagy otthoni

felkelésre, természettől fogva hallgatók, s kisebbek a cselekvésre, mint a beszédre” (Róna-Tas András, 1997. 59. és Glatz Ferenc szerk. 1989. 17.).

A honfoglalás előtti *alán* jövevényszavaink még az Azovi-tenger partján kerültek be anyanyelvünkbe. Pl. az *asszony* szavunk ’előkelő, fejedelmi hölgy’ jelentésben. Használták később Szűz Mária és Szent Margit jelölésére, az *Asszonynépe*, *Asszonyföldre* és hasonló helyneveinkben a királynői birtoklásra utalt. Valóságmorzsanak veszi Róna-Tas, hogy az *asszony* szavunk az alán-magyar fejedelmi házasságok emléke. Krónikáinkban olvasható, hogy a *Meotisz*, vagyis az Azovi-tenger mocsarai között vadászó *Hunor* és *Magor* elrabolták Dula alán fejedelem lányait.

Etelközben a magyarság fokozatosan önállósodott, és a korszak második felében már önálló és jelentős hatalommá vált (Róna-Tas András, 1997. 59.).

A vándorlás során az Etelközbe érkező magyar nép a nomád életmód közepe te kénytelen a volt állatállomány — vagyona — védelmére bármikor készen lenni. A közösség minden hadra fogható tagja fegyvert hordott, különösen a fiatal legények, s állandóan gyakorolta magát a harcászatban. Ez bizony a mai értelemben vett oktatás, nevelés, tornaóra, tanulmányi kirándulás, országjárás a maga földrajzi, természettudományi, történelmi stb. megfigyeléseivel. S a fiatal lányok is jól lovagoltak, és kitűnően bántak a nyállal.

A nomád életmód mozgékonyabb kereskedelmi kapcsolatokat is feltételez. Az otthon maradt édesanyák nevelték a gyermekeket, a lányokat varrni, főzni tanították, gondoskodtak a napi ételről, a férfiak vadászattal biztosították a család számára az ételmezt, s fiaikat lovagolni, és a nyilazás tudományára tanították. A munkamegosztás a családon kívül is létezhetett: a fazekasok készítették a háztartáshoz szükséges tálat, fazekakat, edényeket, mellettük ott sündöröghetett egy-két fiatal gyerek, aki elleste, eltanulta a mesterség titkait, majd felnőve másnak is átadta, oktatta, tanította gyermekét vagy a szomszédét. Eleink a betegeket saját maguk látták el, sokszor komoly „operációs” eljárással (koponyalékelésről is tudunk!), s a sámán is gyakran próbált segíteni, valamint végezte a vallási szertartásokat. De bizonyára szórakoztak is, táncra perdültek, főleg a fiatalok, és zene mellett „regöléssel” mondták el történeteiket.

A tevékenység, a munka a fennmaradás érdekében tehát az életre-nevelés, oktatás a maga igazi valóságában. Az édesapák, az édesanyák, a nagymamák és Tamási Áron szavával az „ókulárés öregemberek” ügyögni, beszélni tanították gyermekeiket, unokáikat, majd később a ház körüli tevékenységek és más munkák elvégzése közben írástudatlan, de dolgozó, tevékeny, mesterségekhez értő felnőttekké, emberré nevelték őket.

Eleink vándor népek voltak, az őshazában s a vándorlás során megismert növényeket névvel látták el, és gyermekeiket is megtanították, hogy az a túlevelű fa a *fenyő*, az édesanya egy ágat a lány/fiú kezébe is adott, hogy a túlevelű megsúrja és gyantája ráragadjon ujjacskájára. A csuvas típusú nyelvet beszélő törökséggel együtt élő őseink az állattartás, a földművelés új formáival is megismerkedtek, valamint a közélet és a vallás fogalomkincséhez tartozó mintegy 450 szót is elfo-

gadták jövevényszóként. Milyen „feladat, lecke”, mindennapi elfoglaltság várta a honfoglalás előtti gyermekeket/ifjakat? A *komondorral*, a *kuvasszal* vigyázni az *ökörre*, a *borjúra*, a *tinóra*, a *kecskére*, a *kosra*, az *alacs* (tarka tehén) tejéből *írot* (aludttejet) készíteni, a *vályúba* vizet húzni a *barmoknak*, amelyeket az apa, a nagypapa *bélyeggel* jelölt meg. Ha a *búzát*, *árpát* sarlóval a szülők *learatták*, *szőrni* a búzaszemeket, az ocsútól elválasztani a fiatal is tudta, végezte. Biztos kedvenc foglalkozása volt a gyermekeknek *diót* verni, *almát*, *körtét* szedni, *somot*, *kökényt*, *borsót* gyűjteni, esetleg *gyomlálni*... Etelközben már a *bölcs* emberektől *betűt írni* tanult, s ha nem sikerült a rovás, megvágta a kezét, *sírva* fakadt, ha meg *megérdemelte*, *megdicsérték*. Biztos érdekelte a gyermeket, hogy miért teszik *keporsóba* a nagypapját, s lassan-lassan megismerte a *bűn*, a *bűbáj*, az *erkölcs*, az *eskü*, a *gyűlölet*, az *imád*, a *tolmács* stb. szavak jelentését is.

Mindezek a szavak szókincsünket gyarapították, de nem változtatták meg anyanyelvünk alapvető szerkezetét, nem bontották meg nyelvünk természetes belső fejlődését.

Közös anyanyelvünk a honfoglalás előtti, de az azutáni korban is szláv eredetű szavakkal is gazdagodott. Hogyan tanulta meg ezeket az új szavakat az akkori gyermek? *Pásztorra* szükség volt, ezt ő is elvégezhette, vigyázott a *bárány*-, a *birka*-, a *bivalycsordára*, legeltetés után az *akolba* terelte őket, és akkor is élmény volt a fiúknak, amikor a *kanca patájára patkót* vertek.

A földet is művelni kellett. Ebben a munkában is segítettek a fiatalok. Hogyan? Ahogy tudott, erejével, ügyességével, olyan képességeivel, amelyre szülei, rokonai megtanították. Az *ugart barázdákba* szabdalták, *elboronálták*, *rozstot*, *zabot* is vetettek és arattak, vagy a földet *parlagon* hagyták. A *gabonát kealangyákba*, *asztagokba* gyűjtötték, rakták, *cséppel* kiverték a magot, amelyet a *molnár* felöntött a *garatra*, a kész lisztet pedig *szuszékben* őrizték a kenyérsütésig. A Kubán vidékén vagy már a Fekete-tenger partján az öregek és a fiatalok szőlőből *bort* érleltek és *szőrtek*.

Az etelközi magyarságról a Dzsajhani hagyomány (Róna-Tas András, 1997. 259.) alapján tudjuk, hogy kupola alakú sátrakban laktak. A családok együtt vonsultak a sarjadó fűvel és vegetációval, vagyis a téli-nyári szállások között vándoroltak. A téli szállás lent volt a folyóvölgyekben, a nyári szállás fentebb, a hegyekben. A költözéskor, a jurtasátor építésekor, elbontásakor a fiúk és a lányok, de a kisebb gyerekek segítsége is elkelt. *Sátor*, *karó*, *kapu*, *szék*, *bölcső* stb. szavak röpködtek a levegőben, a fiatalok tudata is rögzítette őket. Milyen sátort építettek eleink? Kerek jurta típusút. Ennek a fala rácsszerűen összeerősített falécekből állt, a farács körbe állítható, ezekre tették a tetőrudakat, amelyek fönt a tetőkariát tartották. Ez a tetőkariát egyben ablak és füstlyuk is volt. A fakeretes ajtót a farácsok közé illesztették. Az arab források mind ilyen kupola alakú sátrakat írtak le a madzsaroknál (Róna-Tas András, 1997. 123.).

Mi pedig azt a vélekedést fűzhetjük hozzá a fentiekhez, hogy eleink fiataljai a kör, a négyzet, a párhuzam, a kupola, a keret, a téglalap geometriai formákkal,

fogalmakkal a valóságban ismerkedtek meg, a maguk keze munkája nyomán, a maguk életének, a család védelmére, a hideg elleni védekezés céljából építették, bontották sátraikat. Azt is meg kellett tanulniuk, szokniuk, hogy a jurtasátor belső rendje szigorúan rögzített volt, a térbeosztás kidolgozott volt. A belépőtől jobbra volt a *sátor* bal oldala, ez az oldal a családi, a női oldal, a jobb oldala a férfiaké és az idegeneké. Az ajtóval szemközt volt a tiszteleti hely, itt álltak a kultusz tárgyak. A sátor közepén lobogott a tűz, égett a száraz trágya, amelyet összegyűjteni, behozni, a tűzre rakni talán a fiatal lányok, de talán a fiúk dolga volt. A nyeret és a férfiak által használt szerszámokat a sátor jobb oldali falára akasztották (ez volt a fiúk, legények dolga), míg a konyhaeszközöket a sátor bal oldalán helyezték el (ez volt a lányok feladata). A sátorban nemezszőnyegeken aludtak, és bundával takaróztak. A nemezkészítés is az asszonyok, lányok dolga volt, a bundákat meg a férfiak, legények vadászútjuk során szerezték, vagy kereskedőtől vásárolták (Róna-Tas András, 1997. 123-125.).

A fiatalok megtanulhatták a kézműves mesterséget is, elkészítették a fegyvereket és a hadi felszerelést. A legfontosabb fegyver a mintegy 110 cm hosszúságú visszacsapó *íj* volt. Az íj faanyagának rugalmasságát szarvasínból készült kötegekkel, illetve szarulemezekkel, csontlemezekkel erősítették. Egyes részeket bőrral is bevontak. Az íjat tegezben, a nyilakat nyíltartó tegezben tartották. A fából előállított nyilak hegye vasból készült. A lándzsák között volt hadi lándzsa és a hadijel felmutatását elősegítő lándzsa, ez utóbbit tűzhatték a sírokra is. Vágófegyverként a szablyát használták, ennek csúcsánál kétélű, enyhén ívelt pengéje kb. 70-90 cm hosszú volt. A harci ruházat inkább bőrből készült, ez alá len vagy kender alsóruhát, vékony bőringet, csizmába gyűrhető nadrágot és térdig érő felsőruhát viseltek. Ennek anyagát is jelölhette a török eredetű bárány szavunk... (Róna-Tas András, 1997. 281-282.)

Őseink között és a vándorlásaik során, őket kísérve ott voltak a kereskedők is. Az ásatások nyomán elkerült pénzermék talán hadisarcból, zsákmányból, adóztatásból és megváltásként fizetett pénzekből származtak. Távoli kereskedelemre utaló pénzeket, mindenekelőtt arab dirhemeket is találunk közöttük. A fiatalok bizonyára megkedvelték a pénzzel való bánásmódot, megtanulták a kereskedés fortélyait, és átadták utódaiknak is (Róna-Tas András, 1997. 282.).

Minden bizonnyal már Etelköz előtt is kezdett formálódni a színpompás ötvösművészet. Az Iránban készült ezüstitálakat és -csészéket a levédiai és az etelközi magyar ötvösök is utánozták. Eleinknél, legényeknél és férfiaknál is kiemelkedő szerepű, rangjelző volt az *öv*. Honfoglaló őseink ezüstről öntött veretes övet viseltek, a közrendűeknél ez díszítetlen volt, és vascsattal fogták össze. Az övön volt csat és a szíjvégek, illetve az övre függesztett tárgyak: szablya, nyíltartó, tarsoly. A tarsoly általában ezüstről készült, a zseb funkcióját töltötte be, itt tartották a tűzszerszámot (Róna-Tas András, 1997. 117.).

Bizonyára sok fiatal legény viselte büszkén a díszes övet, édesapjától megtanulta, hogyan viselje és hogyan használja szablyáját, hogyan találja el nyilával a vadat...

És a lányok? A lányok/asszonyok biztosan viseltek fejdíszet, hajdíszeket, mindenekelőtt hajba font díszeket és fülbevalót. Ruhájukat fémc süngőkkel ékesítették, nyak- és karpereceket viseltek. Középen nyíló, térdig érő ruhájukat gallérdíszek, préselt, felvarrt ruhadíszek és gombok is ékesítették. A leánykéréskor vételárat fizettek, coboly-, hermelin-, mókus-, nyestprémből és brokátból készült, valamint bőrből szabott, varrt ruhákat viseltek.

A nők oktatták a fiatalokat a tárgyak díszítésére is. A honfoglalás kori tárgyak díszítésének fő jellemzője a 3-5 szziromból álló stilizált virág, amit a levelek szélét rovátkolás árnyalt. A levelek, a levelek szárai és az azokat sokszor bonyolult átkötésekkel összekapcsoló indák az egész felületet befedték (Róna-Tas András, 1997. 117.).

A szülők valószínű megtanították lányukat/fiaikat arra is, mit kell tenni a földi élet végén, hogyan helyezték el a téglalap formájú sírgödörbe az elhunytat, arccal kelet felé, háton fekvő, kinyújtott testhelyzetben. Szem-, illetve arcfedőt tettek a halottra, ezek vászonra, esetleg bőrre varrt fémdarabok voltak. A harcosokat, a hadban elesett legényeket az elhunyt lovával együtt temették el: a levágott lovat megnyúzták, a bőrét és a fejét, meg a végtagokat helyezték a sírba, a holttest lábához (Róna-Tas András 1997. 118.).

A fiatalok megismerték a temetkezési szokásokat. De vallási kérdésekről beszélgettek-e a szülőkkel, rokonokkal? Milyen lehetett *őseink hitvilága*? A középkori magyar és nem magyar krónikák, valamint más, ránk maradt források egyformán jelzik, hogy a Szent István nevéhez kapcsolt, a kereszténység felvételét jelentő világváltozás előtt a magyarság pogány volt. Több kutató úgy véli, hogy a honfoglalók között is voltak zsidó és a mohamedán vallást követők (kazárok, böszörmények), sőt a keresztény fogalomkörök legrégebbi rétege (isten, ördög, imádság, ünnep, bűn, sőt vasárnap és a könyv szavaink is) honfoglalás előtti megnevezések, ami azt jelenti, hogy egy viszonylag fejlettebb hiedelemvilágot képviselő kereszténységet vett át a magyarság.

Eleink hitvilágának lényege a *sámánizmus*, más néven táltoshit. A történeti forrásokból, valamint a néprajzi gyűjtésekből változatos kép alakul ki: (egy)istenhit (Magyarok Istene), tűzimádat, táltos, boszorkány, regős, sámánizmus, ember alakú/csónak alakú fejfa, kopjafa stb. Régies, sajátos jelenség: *Boldogasszony* (Szűz Mária) neve, laikus imádságok, ráolvasások, bájoló (imádság) szövegek stb. (Sipos szerk., 2000. 200.)

A sztyeppen élő eleink vallásáról írva Ibn Fadlán számol be a baskirok között élő fallosz-kultuszról. Miután leírja, hogy egy pénisz nagyságú fadarabot tisztelnek, elmondja, hogy tolmácsával megkérdezte, hogy ebből a fadarabból miért csináltak istenséget? A baskír válasza: „Mert én is voltam valami hasonlóból jöttem létre, s nem ismerek más teremtőt.”

Ki tanította, oktatta ezt a baskírt, hogy így nyilatkozzon, ilyen véleményt fogalmazzon meg? Ki/kik taníthatták a baskirokat arra, amit Ibn Fadlán még elmond? A baskírok 12 istent tisztelnek, ezek a tél, a nyár, az eső, a szél, a fa, az ember, a ló, a víz, a nap, az éjszaka, a halál és a föld istenei. Az az isten, amelyik

az égben van, a legnagyobb közöttük. Az egész központjában az ég istenszerepe áll. Ennek török nevét az oguzoktól Ibn Fadlán idézi is: *tengri*. A honfoglaló magyarságnak *tengriizmus* típusú vallása lehetett (Róna-Tas András, 1997. 127.). A beteg gyermeket eleink a sámánhoz vitték, aki magát transzba tudta helyezni, fő feladata a segítség és a híradás volt, vagy segített a túlvilágra tett útjával és dobolásával, vagy nem. Róna-Tas András úgy véli (1997. 130.), hogy eleink ismerték a sámánizmust, de forrásszerűen nem tudjuk kimutatni, bár a magyar folklórban léteznek visszatükrözései, a régi hiedelemvilágunk maradványai lehetnek.

A hiedelem- és a hitvilág, a vallás jelentkezése általában az *írás megjelenésével* együtt jár, hiszen az Írás az írás révén rögzült. Róna-Tas András (1997. 303.) szerint minden Etelközben történhetett, ma már szinte bizonyos, hogy a *honfoglaló magyar népünk rovásírással rendelkezett*. A kései avar korban (a VIII. század végén?) a Kárpát-medencében használtak egy rovásírást, amelynek ma már több tucat emlékét ismerjük, és amelynek az ábécéjét a két legfontosabb emlék után *nagyszentmiklósi-szarvasi rovásírásnak* nevezzük. De azt is tudjuk, hogy ez az írás a kelet-európai írások családjába tartozik, amelynek egyre több emléke kerül elő a volt Kazár Birodalom területéről. A magyar *ír*, és a *betű* szavaink török eredete talán azt bizonyítja, hogy a *kelet-európai rovásírás türk változatát* vettük át. Ezt egészítették volna ki szláv közvetítésű betűkkel. A hiányzó láncszemeket pedig talán azon téglajegyek között kell keresni, amelyek XI–XII. századi templomaink tégláin találhatóak. Honfoglaló magyarságunk akár hozta magával az írást, akár itt vette át a Kárpát-medencében, annyi bizonyos, hogy az államalapítás előtt, a latin ábécé átvétele előtt magyarságunk saját írással rendelkezett. Ezt a latin ábécé elnyomta, de a humanizmus idején, Mátyás királyunk udvarában ismerték és ott népszerű volt. A székely rovásírás közvetlenül kapcsolódik a honfoglaló magyarokhoz (Róna-Tas András, 1997. 338-340.).

720–734 között keletkeztek az *orkeboni feliratok*, türk rovásírással készültek és elmondják: hogyan harcoltak a VII. században a keleti türkök a kínai császár fennhatósága ellen, majd 680-ban felszabadultak a kínai uralom alól. A kőbe vésett feliratok a VI–VIII. századi sztyepei nomád népek — melyek között magyarok is éltek — kultúrájának legbecsesebb írott emlékei. A sémi eredetű rovásírást a nyugati türkök honosították meg Nyugat-Ázsiában is, magyarságunk talán itt ismerte meg ezt az írásmódot, s meg is maradt körükben — székely rovásírás-ként — a XVI. századig (Glatz Ferenc szerk. 1989. 15-16.).

„Kis forrásból eredő folyó a nyelvünk, táltosok és hittérítők, a Don mellől jött harcok keleti fejedelmek és furulyázó pásztornépek szavaiból keletkezett...” — írta Krúdy Gyula (Magyarország, 1915. okt. 3.) (Grétsy László szerk. 2000. 286.). S ez a furulyázó pásztorfiú, aki fába róttá, véste az első betűket, vajon kitől tanulta, és az a valaki, aki tanította, kitől kapta azt a tudást, amit írásnak, még ha csak rovásírásnak nevezünk? A XV. század végén élt Thuróczy krónikájában írta a székelyekről: „...ők még nem felejtették el a szkíta betűket, és ezeket nem tintával vetik papirosra, hanem botokra vésik be ügyesen, rovás módjára.” De mikor és

hol tanulták, kik tanították meg őket rovásírni? A homoródkarácsonyfalvi, 1495 előtti felirat, a székelyderzsi felirat kinek a munkája? Mindeddig tisztázatlan a székely-magyar rovásírás eredete, csak annyi állapítható meg, hogy a betűket rőt-ták, az írás jobbról balfelé haladt, s a magánhangzókat csak ritkán írták ki, leginkább akkor, ha azok hosszú magánhangzót jelöltek.

Ha a honfoglaló magyarság körében nem is volt általános a rovásírás ismerete, mégis történelmi jelentőségű, hogy magyarságunknak írása volt, hiszen „az etnográfusok szerint az írás határvonalat alkot a népek között: a természeti népek az írás megismerésével lépnek át a civilizált népek sorába” (Kéki Béla, 2000. 11.). Hogy is állunk azzal a „barbár, ázsiai horda” jelzős szerkezettel, amelyet előszeretettel emlegetnek nemzeti közösségünkkel kapcsolatban?

Milyen lehetett a rovásírás ábécéje? Milyen betűket tanulhattak meg elődeink gyermekei Etelközben, akiknek sikerült kiszakadni az írástudatlanságból? (Róna-Tas András, 1997. 336-337.)

Az őshazától a kárpát-medencei honfoglalás koráig bizonyára létezett szóbeli költészetünk, művészetünk is, hiszen írásunk már volt. Erről az ősmagyar költészetéről nagyon keveset tudunk, hiszen ennek sem maradtak ránk írásos emlékei, csupán következtetni tudunk a *szájbagyomány* megőrizte mondókákból, találós kérdésekből, gyermekirodalmunkból arra, hogy eleink gyermekeit hogyan oktatták, nevelték, milyen dalokkal, szövegekkel terelgették a szép, a művészi kifejezések megismerése felé, a tárgyi világ nyelvi megismerése felé... Mint napjainkban a gondos édesanya a csecsemőjét babusgatja, beszél hozzá, ismétli a szavakat, beszélni tanítja, majd az óvodában folytatódik a nyelvi világ kibontása, kiszélesítése, hogy az iskola s majd az élet tovább folytassa a megkezdett munkát...

Az ősköltészet fogalma Herder népköltészeti felfogása révén terjedt el a XIX. században nálunk is. Ő a nép költészetét minden későbbi költészet forrásaként nevezte így. Ezt a nézetet vallotta Kölcsey Ferenc, Petőfi Sándor, Arany János és sokan mások.

Arany János *Naiw eposzunk* (1858) c. tanulmányában azt a véleményét fejtette ki, hogy egykor nekünk is volt szóbeli hőseposzunk — mint a finn *Kalevala*, az észt *Kalevipoeg* —, ám azt senki sem jegyezte le, s így a kereszténység gyors, erőszakos terjesztése valósággal eltüntette. Anyanyelvünk ősmagyar kori népköltészetéből cserepek, töredékek maradtak ránk, de elképzelhetjük, hogy az őshazában élő, vagy a vándorlás során felcseperedő gyermekek hogyan ismételték a szüleiktől hallott naphívogatót: „Süss fel, nap, / Fényes nap, / Eredj fel az égbe, / Kérd el a kulcsot, / Zárd el a hideget / Ereszd ki a meleget.” Vagy a holdhívogatót: „Jöjj fel, hold, / Fényes hold, / Legyen búza bőven, / Jó bor a pincében, / Csengő pénz a zsebemben, / Jöjj fel, hold”. A mordvin kisleány emlékezett édesanyjára, meleg szavára, amikor elsíratta őt: „Süss fel, süss fel, Napisten-Anyánk, / ragyogd be anyánk ruháját, / támadj, kerekedj, Szél-Anyánk, / szárogasd meg utoljára / anyánk örökös ruháját. / Napisten, jaj, be nem ragyogja, / fúvó szél nem szárogatja”.

Következtetni tudunk ősköltészetünkre a finn Kalevala eposz alapján. A korabeli emberek, eleink már ismerik a vasat, és tisztelettel, csodálattal fordulnak a vas megmunkálójára, a kovács felé. Szoros kapcsolatban élnek a természettel, hisz az mindennapi életük színtere, megélhetésük forrása. Számukra természetes dolog a munka, örömeiket lelik abban, ami szép. Gyönyörködni tudunk az ének szépségében is, s hisznek annak varázserejében. Úgy gondolják, a természet erőinek legyőzéséhez egyaránt latba kell vetniük két kezük kemény munkáját s a szavak varázserejét. Különös tisztelet övezi Väinämöinent, „minden idők énekesét”. „Akkor a vén Väinämöinen / szépen pendíteni kezdi / csukacsontból való kantelójét. / Fürge az ujjja, ugrik rajta, / hüvelykujja könnyen pattan... / nincsen ember, nincsen asszony, / sem fonott hajú leányok, / kinek ne indulna könnye, / össze ne szorulna könnye, / össze ne szorulna szíve. / Ifjak sírnak, vének sírnak... / sír a gyermek s a legény is, / meg az apró leányok, / csodálatos csengő hangra.”

Mikor Ilmarinen megépíti a szampót, feleségül kéri a pohjolai asszony lányát: „Akkor Észak ékes leánya / maga a száját szóra nyitja: / Már akkor nálunk jövőre, / jövő nyáron, harmadévre / kakukkmadár kinek szólna... / ha én más vidékre mennék... / El nem hagyom lányságomat, / házi tennivalóimat, / nyáron való gondjaimat: / lesz, ki a bogyt leszedje, / öböl partján örvendezzék, / irtásokon itt lakozzék, / kis erdőben vigadozzék.”

A keresztény hittérítés a pogány magyar hitvilág elemeit nyelvi és egyéb akadályok miatt eleve nem hasznosíthatta. A hazai latin irodalom az új társadalmi berendezkedés fontos propaganda-eszköze lett, mert a régi rendet képviselő pogány népköltészetet alantának, ártalmasnak tekintette. Szent Gellért püspök még felháborodott, hogy a magyar urak lantosok és síposok előadásait hallgatva mulatoznak, bár szívesen hallgatta a „magyarok szimfóniáját”. Anonymus (1200 körül) a „regösök csacsogó énekeit meg a parasztok hamis meséit” a tollforgató öntudatával nézte le. Történetíróinknak köszönhetjük, hogy közelebbit tudunk népünk eredetéről, harcairól, a honfoglalásról és a kalandozásokról szóló egykori mondákról és hősi énekekről. A népköltészet sem jellegénél fogva (nem írástudó réteghez kötődött), sem tartalma miatt nem találhatta meg a pergamenhez vezető utat (Sipos szerk. 2000. 202.).

Az utat nem találta meg, de a szóbeli hagyományokban ránk maradt — töredékében. „Énekelek én a múlttól, / Regölök a régiekről. / Énekszómat, rege-szómat / kiskoromban öregek fújták, / regölték, tarisznyámba rejtették, / tarisznyát meg bekötötték, / beletették tamburába, / tamburát az odvas hársba, / hársfa pedig elveszett az erdőn, / hogy megleljed: utat kell találnod...” (*Vogul epikus énektöredék*. Nagy László ford.) Dolgozatom egy másik részében — a népköltészetéről szóló részben — még visszatérek a kérdésre.

2. Anyanyelvoktatásunk a honfoglalás korától, az államalapítástól az önálló magyar állam megszűnéséig (kb. 1000—1526 között) az anyaországi oktatási-iskolai rendszerbe tagoltan

Részben józan előrelátásból, részben kényszer hatására, a besenyők támadása következtében a magyarság a Kárpátok övezte medencébe költözött. Történelmi távlatokban mérve mi is a többi, nyugatra sodródott, keleti eredetű nomád nép (szarmaták, hunok, avarok stb.) évszázadokkal korábban kitaposott útiösvényét jártuk. A hegykoszorú övezte vidék nagyjából hasonló életföldrajzi adottságokkal rendelkezik, mint a kelet-európai ligetes pusztaságok. A magyar vezetők célja: népünket biztonságos szálláshelyre vezetni, ahol megvédelmezhetik magukat a keleti ellenségtől. Az eddigi vándorlás során néprészek szakadtak le a magyarságról, idegen ajkú csoportok olvadtak bele, nyelvünk fejlődése megszakítatlan volt, szókincsünk sok jövevényszóval gyarapodott, a folytonosság egyértelműen kimutatható.

A honfoglalás óta hogyan tudtunk megmaradni, berendezkedni, oktatásunkat is megszervezni és működtetni? A hogyanra talán (Glatz Ferenc szerk. 1979. I-IV.) az alábbi fejtegetések alapján feleletet kapunk:

„A Kárpát-medencében élő népek fiainak nemcsak, sőt nem elsősorban az a sajátosságuk, hogy csehek, németek, magyarok, románok, azaz egy nemzetiség hordozói, hanem hogy napi életüket élő, termelő parasztok, munkások, a közösség életének folyamatosságát biztosító tisztviselők, családneveléssel, -fenntartással elfoglalt anyák, létfenntartó apák, vigalmasságokat, egyéni és közös szomorúságukat megélő családok is. Környezetüket alakító, szorgosan munkálkodó egyedei a táj és ember együttélésének. A Kárpát-medence térségének történelmében egy adott területen élő különböző társadalmi-etikai elemek által létrehozott munkaerőpiacot és munkaszervezetet látunk.

Következtetésünk: a Kárpát-medencébe a 10-11. századtól kezdődően a különböző, külföldről, más államok területéről beáramló elemek elsősorban nem mint egyik vagy másik etnikum képviselői, valamiféle nemzeti szellem terjesztői jöttek, hanem mint az adott kialakuló *munkaerő-igényeknek kielégítői*. A 12. századtól az Erdélybe betelepülő szászokat a bányászat, a területhasznosítás követelményei, vagy éppen határvédelmi feladatai vonzották. Külső nyomás kényszerítette a 12. század közepéig a keleti steppékről beszivárgó nomád, félnomád népeket. A megtelepedett, a földművelésből élő magyaroknak ellentétük támadt a hirtelen beáramló kun törzsekkel, amelyek ugyanúgy, mint a steppén, itt, a konszolidált feudális termelési közösségekben is szabadon akarták hajtani barmaikat a földön. A földművelés, a magántulajdon ütközött itt össze a nomád állattartó életmóddal és jelenik ez meg, majd etnikai, magyar és kun ellentétként.

Amikor a török kiűzése után az ország egy része lakatlanul, elvadulva, elmosarasodva állt, a kor embere számára a legtermészetesebb dolog volt, hogy a Habsburg birodalom másik feléből különböző, német, azaz sváb és frank népelemek húzódtak a Kárpát-medencébe. Ezek meghatározott előjogokat, kedvezményeket kaptak. A betelepülők magukkal hozták a maguk termelési kultúráját, állattartó vitéz, katonáskodó vagy más életformáját. A 12. századtól a Kárpáton túli területekről Erdélybe érkezők sem valamiféle előőrsei a majdani román állami-területi törekvéseknek a magyar állam területén. Állataikat a hegyek lakatlan lejtőin legeltető, a táj adottságainak hasznosításához »értő«, szívesen látott pásztorok még a magyar királyság határvédői is. A 19. században bekövetkező ipar-polgári fellendülés iparilag képzett munkaerőknek százezreit vonzotta a Monarchia más tartományaiból. Az Osztrák-Magyar Monarchiában Salzburgtól Brassóig egyaránt elfogadták ugyanazt a pénzt, szabad volt a közlekedés.

A modern állam kialakítja a maga infrastruktúráját, vasút- és úthálózat épül, megjelenik a tömeges sajtó. A munkaerőknek, az új polgári életformának alapfeltételévé válik a kötelező oktatás, az iskolázottság. A kulturális szférában a magyar állam megpróbálta a maga nemzeti szupremációját érvényre juttatni. A kor műveltségi színvonalán a vasútrenszert, a postát (sőt a hadsereget) nem lehet 5-6 nyelven működtetni. A századforduló polgárának magától értetődőnek tűnt, hogyha egységes államszervezetről beszél, akkor ennek egységes államnyelve legyen. Nos, ezen a szinten a magyar állam vezetői valóban nacionalisták voltak... Az állam-nemzet koncepció lehetőséget adott az egyes nem magyar népek kultúrnemzeti létének (anyanyelv, kulturális élet) kiéléséhez. Az állam hivatalaiban a nyelv a magyar, de az állam egyes polgárai szabadon használhatták saját anyanyelvüket, s vallhatták magukat romának, szlováknak, szerbnek stb...

A 20. századi, polgárosodott államterületen egy új típusú, kevert etnikumú nemzet él. A 20. századi magyar társadalom életkereteibe ötvözte mindazokat a szokás- és viselkedésformákat, amiket a polgári munkakultúra megkövetelt és kifejlesztett, és e polgári nemzet magába integrálta mindazokat az etnikumokat, akik teremtő erejének is köszönhetően a modern Magyarország létrejött.”

Glatz Ferenc ebben a koncepcióban vizsgálta az *asszimiláció* kérdését: „A társadalmak történetében az önfenntartó, a munkavégző (szociális) tevékenységre helyezi a hangsúlyt, s így az asszimilációban etnikai egymáshoz igazodást, kölcsönös-séget lát. A térség magyarságának szokásrendszere is átalakul e nagy folyamatban, gazdagodik, éppen a nem magyar etnikai elemek által közvetített szokáskultúrák révén... E szokásrendek egymáshoz igazodásának eredménye, hogy a 20. század második felére egy etnikai összetételében is új magyar nemzetről beszélhetünk... A történeti Magyarország a magyar szupremációval nem volt 1914 táján megfelelő államkeret az itt élő nemzetek számára, ugyanúgy nem hozott megoldást az 1918 után létrejött nemzetállamiság sem a térség nemzetei számára. És rossz megoldási kísérletek voltak a területrevíziók 1938–1941 között, valamint az 1945 utáni béke-rendszer is... Ez a mesterséges állami határokkal szétszabdalt államrendszer nem

tudja kihozni azt a teljesítőképességet, ami e térség természeti adottságaiban és a térség lakosságában, társadalmában benne rejlik... A nemzeti nyomorúságot, amit a Habsburg Monarchiáról, illetve az 1918 előtti történeti Magyarországról fogalmaztak meg a nem magyar népek értelmiségei, felváltotta 1918, majd 1945 után a térség szociális nyomorúsága... A kisállamiság történelmi haszna az itt élő társadalmak szempontjából: az ember munkavégző színvonalának emeléséért mit tett ez az államrendszer? A térségben kialakult kisállamok 1918 után az ún. többségi nemzetek anyanyelvi kulturális szintjét és ezzel általános műveltségének szintjét is emelték. Ismeretes lélektani-nyelvészeti megállapítás: mindenki a maga nyelvén képes mélyrehatóan elsajátítani a szakmai ismereteket... Az állam saját magát is károsítja, ha úgy tetszik gazdaságilag is, hogy a kisebbségnek ezt a lehetőséget nem biztosítja” — fejezi be Glatz Ferenc (Glatz szerk., 1989. IV.).

A fentiekhez reménykedve fűzhetjük hozzá: az Európai Unió az állami határokat csak virtuálisnak tekintő rendszere, állampolgársági formái, a munkaerő és a szellemi termékek szabad áramlásának biztosítása elősegíti az itt élő népek egymáshoz csiszolódását is, s talán az anyanyelvoktatás kérdése is előbbre léphet.

Térjünk vissza a honfoglalás korába! A 11–12. század a letelepülés évei, a nomád pásztorkodás mellé a téli szállás körül kibontakozó földművelés lép. A társadalom szükségleteinek kielégítésére pásztorok, földművelők, katonák, de udvari szolgák, lovászok, szakácsok, kutyapecérek, nyergesek, kovácsok, hajósok, erdőőrök, vincellérek, udvarnokok, solymárok, fegyverhordozók, zenészek, udvari bolondok, hírnökök és az egyházi szertartások személyzete, papok, plébánosok, szerzetesek, apácák és szolgák kellettek. A mesterségek titkaiba be kellett avatni őket, megismertetni a fiatalokkal a megismerni valókat, egyfajta oktató-nevelő munkát kellett végezni. Ez természetesen szóbeli lehetett, mert az írástudók száma nagyon alacsony volt, a rovásírást ismerők azonban az írás tudományát is átadhatták/átadták.

A honfoglaló törzsszövetség neve mai kiejtéssel *hétmagyar* volt. A korabeli kiejtés megközelítőleg: *hetumadžser*, esetleg *hetumadžseri* forma lehetett. Talán így ejtették az édesanyák/édesapák, akik gyermekeiket beszélni tanították. Ez a forma Anonymusnál maradt fenn *hetumoger* helyesírással. Az elnevezés a török törzsszövetségek elnevezéseinek sorába illeszkedik, amikor a törzsnév elé egy számnevet illesztettek, mint a tíz ogur (on ogur) esetében (Róna-Tas, 1997. 267.).

A Hétmagyar törzsszövetség vezértörzse a Megyer volt, ennek magyar nyelvi formája *Madžser*, törökös változata *Medžser* lehetett. Ez volt Árpád törzse, és ez a törzs vezette a honfoglalást. A hat másik törzs: *Nyék*, *Kürtmagyar*, *Tarján*, *Jenő*, *Kér*, *Keszi* alkották a második kört. A harmadik körhöz tartozott a kavarok törzse (Róna-Tas, 1997. 275.). A honfoglaló törzsek szövetsége elvileg 7 + 1 törzsből állt, a nyolcadik törzs a *kavaroké*, amely egy fő (arhon) alatt állt, de három altörzsre oszlott. S ehhez jött a negyedik kör, nevezetesen a Kárpát-medencében talált és ott maradt népcsoportok. Valójában tehát tíz törzsről beszélhetünk (Róna-Tas, 1997. 272-275.).

A fenti nyelvi megnevezésekből fakad egy újabb kérdés, a *kétnyelvűség* problémája. A Bíborbanszületett *A birodalom kormányzása* szövegében azt írja, hogy „...a kazárok nyelvére is megtanították ezeket a türköket, és mostanáig használják ezt a nyelvet, de tudják a türkök másik nyelvét is”. A magyarok intenzív kapcsolatban álltak a kavarokkal, akiknek csatlakozása a kazár nyelv szerepét növelte, s ahogy Levédinek kazár felesége volt, a kavár törzsfőnek is lehetett magyar felesége. Léteztek tehát magyar és kavár kétnyelvűek. Az édesanyák kazár nyelvre is taníthatták utódaikat. A magyarsággal jött más nyelvű törzsek, az itt talált szlávok, de más népek nyelve mind-mind gazdasági és kulturális örökségünk része, s a hozadék ebben a társulásban? A nyelv, anyanyelvünk, ez tudta a lakoságot a vándorlás során is összefogni, ez tette néppé, nemzetté.

„Magyar államnyelvről elméletileg 1844-ig, gyakorlatilag 1867-ig nem beszélhetünk. A több ezer éves magyar nyelv tehát egészen a múlt század közepéig nem, vagy csak korlátozottan szolgált államnyelvként. Mi volt helyette? — teszi fel a kérdést Balázs Géza (Sipos Lajos szerk., 2000. 145.). „A magyarság és így a magyar nyelv múltja homályba vész, de a nyelvészeti, régészeti, történeti emlékekkel megvilágítható időszakban, vagyis az elmúlt kétezer évben többnyire nyomon követhető. Erre az időszakra szinte végig rányomja bélyegét a *többynyelvűség* és a társadalom megosztottsága.

Az 5. és a 10. század között a magyarok, illetve a magyarok egy része a Kazár Birodalomban élt, egy rétege kereskedelemmel is foglalkozva messze földet bejárt, ez volt a ma ismert első (még ha nem is önálló) államiság a magyar nyelv életében. Ebben az időszakban, ilyen szimbiózisban a magyar és csuvasos török (kazár) érintkezés a kétnyelvűség állapotát jelentette. Nem tudjuk, hogy a magyar nyelvnek ekkor milyen volt a használati köre. A legvalószínűbb azonban az, hogy — mint ez ma is megfigyelhető afrikai „karavánnyelvek” esetében — a magyar nyelv vagy a csuvasos török nyelv, illetve esetleg más nyelv(változat) egyfajta *közvetítő nyelvet* (lingua francát) alkotott. Nyelvcsere jelenségek is lejátszódhattak. A honfoglalásban a magyar törzsek mellett török törzsek is részt vettek. Szükség volt tehát valamilyen kommunikációs közvetítő nyelvre, illetve vagy a magyarok beszéltek törökül is, vagy a törökök magyarul. A „kettős honfoglalás” (László Gyula elmélete bizánci és honfoglalás előtti Karoling-oklevelek stb. alapján) szerint ekkor már voltak magyarok (onogurok) a Kárpát-medencében, az első honfoglalás (670) idejéből. Ezek az onogurok e másfajta (korábbi? nem törökös?) magyar nyelvet beszélhettek, mint nyilvánvalóan a *Magna Hungariában* maradt, Julianus barát által 1235-ben megtalált keleti magyarok is.”

Balázs Géza gondolatát folytatva: ha nem lett volna folytonos a magyar nyelv átadása, átörökítése, hogy ne beszéljünk anyanyelvoktatásról, Julianus barát nem beszélhetett volna azzal az asszonnyal magyarul, aki bár elkerült szülőföldjéről, nem felejtette el anyanyelvét.

A többynyelvűséget táplálták a 899–905 közötti kalandozások is, amikor magyar harcosok Európa hadi ösvényein portyáztak. Először még Etelközből, 862-ben avatkoztak be a keleti frank belső háborúba, majd a magyar és kabar egységek Bécs alatt harcolnak a frankok ellen a morva fejedelem szövetségében, majd rendszeresen ismét-

lődnek a hadjáratok, Észak-Itáliában, Karinthiában, Morvaországban, Bajorországban, 906-ban elérték Szászországot, 909-ben Svábföldet (Alemanniát), 910-ben Frankföldet (Francomániát), 911-ben keltek át először a magyar portyázók a Rajna folyón, 915-ben a dán határig hatoltak, 922-ben jutottak el Dél-Itáliába (Apuliába), 926-ban és 937-ben az Atlanti-óceánig nyomultak előre, 942-ben pedig az Ibér-partján kalandoztak, míg 955-ben, az Augsburg melletti Lech-mezőn elszenvedett verességgel lezárult a kalandozások kora, 56 év alatt 38 nyugati akció alatt mi megismertettük a rajtaütéssel párosult ismeretlen harcmodorunkat a nyugatiakkal, mi pedig kapcsolatba kerültünk ki tudja hány fajta nyelvvel. Nem kétséges, hogy nem az egész haderő vett részt ezekben a hadi vállalkozásokban, de az elit és katonai kísérete, meg a közrendű szabadok szervezett csapata hol győzelemmel, hol vereséggel, de zsákmánnyal tért vissza új hazájába, míg nyomukban ének zengett fel Európa templomaiban: „A magyarok nyilaitól ments meg, Uram, minket!”

„Mi vagyunk a rónán járók,
Soha napján meg nem állók
Lég fia, röpké rárók,
messze mezőn szerte szállók.
Huj, huj, huj!
Kőházakkal, vértés haddal,
mit törődünk Napnyugattal?
Zabolátlan akarattal
virradunk mi virradattal.
Huj, huj, huj!”

(*Babits Mihály*)

A Nyugat megtanulta a magyar *Huj, huj!* kiáltásunkat, esetleg más szavunkat is, lovasaink meg jó néhány frank, germán, szász stb. kifejezéssel lettek gazdagabbak, amelyeket hazatérve esetleg továbbadtak/adhattak utódaiknak. Tudomásunk van arról, hogy a magyarok foglyaik egy részét is megtanították a hadakozásra (pl. lóháton lovagolva, hátrafele fordulva lötték ki nyilait), de milyen nyelven? Valamilyen lingua franca, magyar, török, kazár, szláv, frank vagy más nyelven? Mai ismereteink szerint a kalandozó magyarokra vonatkozó legkorábbi híradás a 830-as évek második felének eseményeivel kapcsolatos. Egy görög nyelvű történeti munka beszámol arról, hogy azok a makedónok, akiket még 813-ban Krum bolgár kán telepített le az Al-Duna bal partján, ekkor — a legnagyobb valószínűség szerint 836–838-ban — elhatározták, hogy visszatérnek a bizánci birodalomba. A bolgárok meg akarták ezt akadályozni, és szembeszálltak a makedónokkal. Már éppen megérkeztek a bizánci császár hajói, amikor a bolgárok felkérésére megjelentek a hunok (magyarok). A türkök (magyarok) elsősorban zsákmányra vágytak, s így szóltak a makedónokhoz: „Adjátok nekünk mindazt, amitek van, és menjetek, ahová akartok”. Milyen nyelven beszéltek velük?

A magyarok felkérésre is hadba szálltak. A felkérők tudtak magyarul, a magyarok ismerték a felkérők nyelvét, avagy léteztek már tolmácsok? A felkérők vagy a magyarok részéről? Hol tanulták meg a nyelvet? Kik oktatták őket? 926-ban, a Sankt Galleni kolostort megtámadó magyarokról szóló híradásban szó esik egy foglyul ejtett szerzetesről, aki „minthogy jól tudta a nyelvüket, s ezért is tartották meg életben, velük kiabált...” Ki tanította meg magyarul ezt a szerzetest? 958-ban, Bizánc ostrománál egy hatalmas termetű, szinte óriás görög birkózásra hívó szavát megértette-e Botond, vagy esetleg lefordították neki a görög szavait?

A *Bíborbanszületett Konstantin (Konstantinosz Porphürogennétosz)* bizánci császárnak a fia okulására írt görög nyelvű műve: *De administrando imperio* (950 k.) több helyen említi a magyarokat, *turkoi* néven. A műben szereplő magyar nevek — törzsnevek, földrajzi nevek — bizonyára magyar adatközlőktől származnak, a Bizáncban megfordult magyar követektől.

Ma is oktatjuk az 1055-ből származó *Tihanyi Alapítólevelet*, melyben a szerző nem tudta megkerülni, hogy a latin szövegben magyar közneveket, szószerkezeteket írjon le, sőt híressé vált egy mondattöredék is: *feberuaru rea meneh bodu utu rea* (Fehérvárra menő hadútra). Bár nem tanítjuk, de ebbe a sorba tartozik a *Várad Regestrum*, a várad káptalan jegyzőkönyve az 1208–1235 közötti évekből, jelentős mennyiségű magyar névanyagával, köztük óvó-személynevekkel: *Nemhisz, Mavagy, Mavan, Nemvalód*. Felnőtteket vagy gyermekeket hívtak így?

A középkori Európában ismertek voltak az ún. királytükroök, ezekben az uralkodók örökösöknek összegezni kívánták tudásukat és tapasztalataikat. I. (Szent) István királyunk, bár jártas volt az írás tudományában, a maga politikai testamentumát bizonyára valamelyik művelt egyházi emberének mondta tollba. A rímes latin prózában írt *De institutione morum ad Emericum ducem (Intelmek Imre herceghez)* (1013–1015 között) tónusa meleg, bensőséges, szinte családi beszélgetés — mondhatnánk oktatás, tanítás, nevelés — formájában adja elő: „Hallgasd, fiam, a te atyádnak erkölcsi tanításait, és a te anyádnak el ne hagyj oktatását..., fogadj szót, fiam... gyermek vagy, gazdagságban született kis cselédem, minden gyönyörűségben dédelgetve és nevelve, ... itt az idő, ... itasunk fanyar borral, mely értelmetet tanításomra teszi...”

Szent István inti fiát a főemberek és vitézek tiszteletére, az igaz ítélet és a türelem gyakorlására, a kegyességre, az irgalmasságra és a többi erényre. Az általános nevelői tanácsok mellé anyanyelvoktatásunk máig érvényes figyelmeztetését olvashatjuk: „A vendégekben és jövevényekben oly nagy haszon vagyon..., mert miképpen különböző részekről és tartományokból jönnek vendégek, azonképpen különböző nyelvűeket és szokásokat..., mert az egynyelvű és egyszokású ország gyenge és romlandó...” (Glatz Ferenc szerk. 1989. 32. és Sipos Lajos szerk. 2000. 145.)

Miért írta István királyunk a fiának latinul az intelmeit? Mert „a latin a középkori Magyarországon gyakorlatilag az államnyelv rangjára emelkedett — fogalmazta meg Balázs Géza (Sipos Lajos szerk., 2000. 145.). A latin volt a politika, a törvénykezés, a tudomány és a középkori egyetemek nyelve (innen a latin nyelv *deák* elnevezése). A latin és a magyar nyelv különleges megoszlást, kétnyelvűségi állapotot teremtett Ma-

gyarországon. A latin nyelv egységesítette az államot, a magyar nyelv pedig a népet. A „közönséges” helyzetben lévő magyar nyelv alaptulajdonságai: kulturális hagyományai, a korábbi többnyelvűségben megedződött szintetizáló hajlama, alkalmazkodni tudása tette lehetővé, hogy az évszázadok során fokról fokra növelje státusát oly módon, hogy közben nyelvi befogadó- és átadó készsége és belülről sugárzó szüntelen megújuló képessége rendkívüli erejű volt. Elgondolkoztató, hogy a magyar népi kultúrához közel álló népek (besenyők, jászok, kunok) elvesztették nyelvüket (de nem veszítették el identitásukat), a magyar nyelv pedig fenn tudott maradni nem államnyelvi helyzetben több ezer éven át” (Balázs Géza, 1996. 9.).

A honfoglalás korában, Géza fejedelem és István király udvarában tarka többnyelvűséggel találkozhatunk — milyen nyelvű lett volna, ha létezett volna szervezett iskolai, anyanyelvi oktatás? Szóbeli anyanyelvi átadás, oktatás, nevelés folyt/létezhetett, mert beszélni, anyanyelven, de más nyelven is, kellett.

A görög és a latin küzdelméből ez utóbbi vált ki a különböző nyelveken beszélők, a kancellária, a hivatalosság, a fontos iratok, a szellemi műveltség közvetítő nyelvénél, tehát államnyelvvé, a magyar királyság lingua francá-jává. A latin lett a *patria lingua*, a *hazai nyelv*. S ezzel megkezdődött a magyarországi több mint ezeréves, napjainkig tartó története, beleértve azt is, hogy a szerveződő iskola-rendszerünk oktatási nyelve is, egészen 1841-ig, amikor Brassai Sámuel a kolozsvári Unitárius Főgimnáziumban bevezette a magyar oktatási nyelvet, megelőzve az 1844. évi országgyűlési határozat hasonló rendelkezését.

A magyar és a latin nyelv használati köréről kaphatunk képet az alábbi ábrából*:

<i>Nyelv</i>	<i>E</i>	<i>K</i>
Nyelvi helyzet	latin	Magyar, ill. más nemzetiségi nyelv
diplomácia	+	
iskola/kolostor	i	
káptalani, városi	+	
oklevél	+	
krónika	+	
legenda	+	(+ 1372 u.)
prédikáció	+	(+)
irodalom	+	
népköltészet		+
család, falu		+
szóbeli utasítások		+

(Sipos Lajos szerk., 2000. 145.)

Míg a latin emelkedett (E), a magyar nyelv közönséges (K) szituációkban volt használatos; a magyar nyelv használati köre: a falu, a család, a szolgálknak szóló

utasítások, a népköltészet. A főnemesség, a főpapság, a királyi kancellária latinul kormányozta az országot, de bizonyára magyarul is beszélgettek, feljegyzés maradt arról, hogy pl. Hunyadi Mátyás fiatal korában maga fordította magyarra az apjának szóló latin nyelvű leveleket. Magyarul értettek szót egymással. A katolikus egyház és az általa pásztortolt nép között a szertartás nyelve is latin volt, ám a papok a magyar híveknek magyarul is prédikáltak.

Amikor Ausztriában a németiség hatalmas nemzeti eposzát, a *Niebelungliedet* összeírják, nekünk abból a korból egyetlenegy magyar nyelvemlék maradt ránk, a *Hallotti Beszéd és Könyörgés*, mely a magyar, de egyben az összes finnugor nyelv eddig ismert első emléke. Ez a koporsó felett, a nyitott sírnál mondandó beszéd sokszor elhangozhatott a korabeli temetéseken. Árpád-kori nyelvünknek hang- és alaktanáról, mondatszerkesztési szabályairól, mondatfajtáiról, kötőszóiról is képet kaphatunk, magyaróráinkon képet adhatunk tanítványainknak is minderről, ízlelgethjük stílusát, beleérezhetünk eleink akkori fájdalmába: „Látjátok, feleim, mik vagyunk...” Az érzelmekre hatás mellett tanító célzatú, akkor és ott figyelmeztet az élet mulandóságára, amikor és ahol erre az ember leginkább fogékony.

Ugyancsak élıszóban mondogathatták vagy énekelhették prédikációk elıtt az áhitat felkeltésére az *Ómagyar Mária Siralom* címő gyönyörő verset, mely anyanyelvünknek ma is értékes kincse: Világ világa, virágnak virága, keserően kínszól, vas szegekkel veretel... Ma is empátiát próbálunk tanítványainkban kelteni azzal, hogy egy valószínűsége any emberfeletti fájdalmát próbáljuk feléjük közvetíteni e költeménnyel.

Erdélyben született két nyelvemlékünk is: a *Gyulafehérvári Sorok* (1300 k.) és a *Marosvásárhelyi Sorok* (XV. sz. első fele). Mindkettőt csak megemlítjük irodalom-történeti óráinkon.

A honfoglalók latin és magyar kétnyelvősége kapcsolódik hitükhöz. Forrás nem áll rendelkezésünkre, hogy honfoglaló őseink ismerték-e vagy nem a kereszténységet, s ha ismerték, gyakorolták-e. Már a Kazár Birodalom keretei között is léteztek keresztény csoportok. Tudunk bizánci császárokhoz és kaukázusi fejedelmekhez feleségül ment kazár hercegnőkről, akik megkeresztelkedtek, s kazár udvarban is élhettek bizánci és örmény hercegnők. A magyarság Etelekben több, feljegyzésekben nem említett követséget is küldhetett Bizáncba, s nem tudjuk, hogy nevelkedtek-e a bizánci udvarban magyar fejedelmi ifjak, ahogy pl. *Kuvratról*, a bulgár *kagánról* tudjuk ezt (Róna-Tas, 1997. 287.).

A kereszténységet ismerő, azt elfogadó szülők, talán éppen édesanyák, beszélhettek gyermekeiknek az új hitről, megtaníthatták lányaiknak, fiaiknak, hogy rosszat tenni *bűn*, azt meg kell *gyónni*, *bocsánatot* lehet nyerni. Ha valamelyik családtag elhalálozott, *búcsút* vettek tőle, *gyászolták*, s ezt a *törvényt*, szokást átvették, átadták az utódok az utódaiknak is. A jelzett szavak török eredetűek, hozzájuk csatlakoztak a szláv eredetű szavak, melyeket a görög szertartású szlávoktól vettünk át: *pap* vagy *barát* lehetett egy fiatal, ha a *kereszt* jegyében szeretett volna *szent* életet élni.

Magyar történelmünknek, ezen belül anyanyelvoktatásunknak is sorsfordító eseménye a *Géza fejedelmünk* (945?–997) és fia *Vajk* (I. *Szent István*) (977?–1038) uralkodása, amikor döntő választ elé került egész magyarságunk, hogy tovább-

lép-e az államszervezés és a keresztény vallás fémjelezte úton, avagy visszatérünk-e őseink törzsi berendezkedéséhez és pogány hitéhez. Géza pogánynak született, Taksony pogány fejedelemnek nevelte, figyelmét Kelet felé fordította, feleséget is a legkeletibb magyar törzs fejének, az erdélyi Gyulának a családjából szerzett a számára — Saroltot. (*Sarolt*, kazár/kabar típusú török név, *Sar* — *aldy* 'Fehérhölgy' (menyét) vagy *Sajly* 'Fehérség'.)

Amikor azonban Géza átvette a névleges hatalmat a magyar törzsek és a tényleges hatalmat saját törzse fölött, határozott lépéssel fordított a politika addigi irányvonalán: Nyugat felé fordult, hittérítőket kért és kapott, német, cseh papokat fogadott be országába, s amikor fiának, Vajk-Istvánnak a bajor hercegi családból szerzett feleséget, Gizellával együtt bajor lovagok is érkeztek Magyarországra. Így a kezdet dicsősége, a mag elhíntése az ő nevéhez fűződik. Bár igénybe vette az egyház segítségét, támogatását, maga élete végéig elég gazdagnak érezte magát, hogy a keresztény és pogány isteneknek egyaránt áldozzon.

A pogány *Vajk*, aki a kereszttségben kapta az *István* nevet, fegyverrel, másokat házassággal vagy a kereszt erejével kapcsolt magához, illetve családjához s 1030-ra a hajdani magyar törzsszövetség magasabb szinten született újjá, ez egész Kárpát-medencében kiterjedő magyar állam formájában. A király mellett szenátus (tanács) létesült, a tegnap még törzsi területeken vármegyék szerveződtek, a várispánok, a minapi szabadok függésbe kényszerültek. A társadalom fölé növvő világi és egyházi előkelők szolgáltatásokat és adókat követeltek, illetve hajtottak be. Magyarország mérfoldes lépésekkel haladt előre, hogy felzárkózzék az évszázados előnyt élvező Nyugat-Európához.

Ez az államrend előfeltétele az induló, alakuló anyanyelvoktatásunknak is. Nyugati mintára indul el az oklevéladás, a törvényalkotás, szükség volt minél több *írastudóra*, hogy István állama néhány évtized alatt a latin rítusú keresztény Európa szerves része legyen/lehessen. Írni-olvasni — jó ideig — csak a papok tudtak, akik a kolostori iskolákban sajátították el a tudásukat. *Írásbeliségünk központjai* ekkor a *kolostorok* és a *királyi kancellária* voltak. Ez utóbbiban írták az adományleveleket, itt szövegezték a törvényeket, itt készültek a királyi rendelkezésekről szóló feljegyzések. A kolostorokban „olvasni való”-t, legendákat (*legenda*=olvasandó) írtak.

996-ban, Géza fejedelem támogatásával megkezdték Győr közelében a Szent Mártonról elnevezett magyarországi bencés kolostor építését. Ma kolostor, templom, kollégium és iskola, Kazinczy Ferenc jóvoltából: *Pannonhalma*. Itt született a magyar irodalom első alkotásának tekintett mű, *Mór*, pécsi püspök latin nyelvű legendája Andrásról és Benedekről (1060). Ennek előszavában a szerző „*puer scholasticus*”, azaz iskolás gyermekről tesz említést. Tekinthejtük/tekintsük ezt anyanyelvünk első hivatalos iskolájának? S Mór, bencés szerzetes, apát korában nem taníthatott-e, nem oktathatott-e? Mór szerzetes, apát, az első anyanyelvoktatónk, magyartanárunk-e? Aki bár bizonyára a latin nyelv titkaiba avatta tanítványait, de magyarul kellett magyaráznia!

Valószínű, hogy az Uráltól a Kárpát-medencéig vándorlás időszakában a törzsfők, az előkelők, a vagyonosak gyermekeiket vagy maguk taníthatták, vagy nevelőkre bízta gyermekeik szellemi fejlődésének irányítását. Mór, pécsi püspök mellett említhetjük a velencei patricius családból származó, Bolognában tanult, bencés apátként Magyarországra került *Gellértet*, akit maga I. István bízott meg fia, Imre herceg nevelésével, oktatásával. Őt tekintjük/tekinthetjük az első megbízott, kinevezett tanítónak/tanárnak? 1046-ban Vata pogány magyar lázadói megkövezték, 1083 körül a mártírhálált halt püspökről legendát írtak. Ebben a püspök a kézimalmát (darálóját) hajtó szolgálány énekét hallva kérde: „Hallod-e a magyarok szimfóniáját, hogyan hangzik?”

Akitől kérde: *Walter*, szerzetes társa az 1030 körül I. István alapította csanádi püspökségben, ahol káptalani iskola kezdte meg a működését, ennek nyelvi, zenei tanítója, vezetője volt Walter, akit az első, név szerint ismert pedagógusnak, tanítónak, oktatónak nevezhetünk erdélyi anyanyelvoktatásunk történetében (Köpeczi Béla szerk., 1993. 149. és Nemeskürty István 1983. 18.).

1106 előtt Álmos herceg a meszesi „kapu” erdélyi bejáratánál alapít bencés kolostort, ennek 1288 után az oklevelekben nyoma vész... A Sebes-Körös partján, a váradi Előhegyen (Váradhegyfok) alapította II. István király a Premontreből hívott szerzetesek számára 1120-ban Magyarország (rangban is) első premontrei apátságát. Aradvár mellett a Szent Márton-prépostságnak III. István korában (1162–1172) már állnia kellett... III. Béla 1179-ben a Maros bal partján alapította az egresi ciszterci apátságot a franciaországi Pontignyből áttelepült szerzetesek számára, amely az erdélyi kerci apátság (1202) anyakolostora lesz. Hogy ezekben a kolostorokban működött írástudókat nevelő „iskola”, csak sejtethetjük, de több mint bizonyos, ha az írástudók iránti szükségletekre gondolunk...

A honfoglalás utáni idők társadalmának megszervezése maga után hozta azt az intézkedést, hogy a kolostorokban *scriptoriumokat*, *kódexmásoló műhelyeket* állítsanak fel, írástudókat képezzenek a kancellária számára, no meg az ispánságok számára is. A papi-kolostori utánpótlás számára így létesültek *káptalani*, *kolostori iskolák*, hiszen I. István királyunk előírta, hogy minden tíz falu építsen templomot, papról a püspök gondoskodjék... Ez az iskolarendszer később a *városi plébániai iskolákkal bővült*. Magasabb stúdiumokat a domonkos, ferences és Ágostonrendiek iskolái nyújthattak, s a 13. századtól rendszeres, külföldi egyetemre járókról is tudunk. Így alakult ki Erdélyben is, hogy az egyház nyelve a latin lett, viszont a pasztorizáció (a hívek lelki gondozása), ha eredményes akart lenni, csak anyanyelven folyhatott. A 15. századig az írni-olvasni tudás elsősorban latin nyelvű írás-olvasást jelentett, magyarul írni ugyanaz a szűk réteg tudott, amelyik latinul is. A latin nyelv ismerete csak az egyik feltétel volt. A szerzőnek meghatározott szerkesztési szabályokhoz kellett alkalmazkodnia, és bizonyos stílus-követelményeknek megfelelnie. Az írás, a szerkesztés szabályait a középkorban az *ars dictaminis* (a szerkesztés mestersége) című kézikönyvekből, a retorikai oktatás keretében tanulták. A *scribere* ’írni’ igével

csak a könyvmásolókat jelölték, a *dictare* jelentette a szerzői tevékenységet (Sipos Lajos, 2000. 204.).

De honnan kerültek a kolostorokba a papi élet, s az írás iránt érdeklődő fiatalok?

Erdélynek a 12. sz. elejéig egy korábbi eredetű, de sokféle továbbélő szláv lakossága mellé a 10. századtól folyamatosan letelepedő magyar népessége volt (Kniezsa István, 1938. 389. 447.). Hogyan is alakult ki az Erdély név? A régi magyar nyelvben *Igfán erdőnek* (*Egyfán 'szent rengeteg'*) emlegetett Bihar-hegységen (Erdélyi-középhegység) túl fekvő országot a Duna-Tisza menti síkság felől nézve „Erdőn túlinak” nevezték (a 11. századi ősgestában *Erdeelw*=erdő elü), amiképpen a Havasnak nevezett Kárpátokon túli ország volt a *Havaselve*. A latin *Transilvania* 1190–1250 között jelenik meg, ez utóbbiból képzett *Transsilvania* hitelesen 1461 után tűnik fel. Az ezeréves magyar Erdély elnevezés átvétele a románban mindmáig használt *Ardeal*, amit először 1444-ben írtak le egy szláv nyelvű román oklevélben (Köpeczi Béla szerk. 1993. 125.). Ezeket a földrajzi neveket vajon kik ismerték az akkori pap- illetve szerzetes-növendékek közül? Anyanyelvoktatásunk története során szerepeltek-e tankönyveinkben, oktattuk-e tanítványainknak is, megnevezve közös szülőföldünket?

Az 1060-as években írt magyar ősgesta szerint a honfoglalás útvonalleírását elképzelve, a felbolygatott magyar szállások űzött népe a Keleti-Kárpátok valamennyi járható szorosában tömörülve, tolongva menekült a barmaikat és lovaikat pusztító „*sasok*” (ómagyar nyelven: *besék*=*besenyők*) elől az erdőkön és havasokon túl védelmet biztosító Erdélybe (in *Erdelw*), ahol megpihentek, megmaradt nyájaik is erőre kaptak (In: *Erdelw* igitur quieverunt et pecora sua recreaverunt /SRH I. 28./). A magyarok Erdélyben hét földvárat (*septem castra terrea*) építettek, ezért nevezik a németek máig *Simburgnak* (*Siebenbürgen*) (SRH I. 286.). (Ezt a nevet azonban nem sokszor olvashatjuk tankönyveinkben, s a Hamelni legendát sem sok tanulónk ismeri.) Bíborbanszületett Konsztantin „Turkia egész szállásterülete” gyanánt egy olyan területet nevez meg, amelynek legnagyobb folyója a Tisza (*Titza*), belső folyója a Temes (*Timészis*), a „Tutisz” (*Béga?*), a Maros (*Morészis*) és a Körös (*Kriszosz*), keleten, a bolgárok felől pedig a Duna (*Isztrosz*) határolja (DAI, 27.).

A magyar törzsek (*Néki, Megeri, Kurtugermatu, Tarián, Jenab, Kari, Kaszi* — DAI 40), azaz *Nyék, Megyer, Kürtgyarmat, Tarián, Jenő, Kér, Kaszi* nevét több tucatnyi falu viseli, e törzsnevek kereken 300, jórészt máig élő falu nevéként vagy nevében a Kárpát-medence valamennyi magyarlakta vidékén megtalálhatók. Melléjük sorolhatjuk a valószínűleg kazár/kabar törzset jelentő *Varsány* és *Tárkány*, illetve az „alán” jelentésű *Berény* faluneveket is (Köpeczi Béla, szerk. 1993. 107.).

A Szent István-i várispáni szervezet várai ezekben az években épültek, több ilyen vár az általános magyarországi gyakorlatnak megfelelően, nevét vagy első ispánjáról, vagy attól a folyótól nyerte, amely mellett épült: Dobuka/Doboka, Turda/Torda, Colus/Kolozs, Hunod/Hunyad, Bihar/Bihar, Urod/Arad, illetve Küküllővár, Krasznavár, Marosvár = utóbb Csanádvár, Temesvár, Krassóvár stb. Ezekből a vá-

rakból és falvakból verbuválódhattak a már említett kolostorok papnövendékei, akik az otthoni, a családi környezetben megtanult magyar vagy más *anyanyelvük* mellé most *másodnyelvként* a latin nyelvet sajátították el, lettek a jövő plébánosai, szerzetesei, a kolostori, káptalani iskolák sokszor névtelen oktatói. Kiknek a gyermekei lehetnek? Tudjuk, hogy Biharvár körül a 10. századi központokat ellátó szolgáltató falvak is találhatóak — ma is: Csatár — fegyverkovácsok, Ácsi — ácsok, Szántó — földművesek, Vadász — vadászok stb. De más társadalmi rétegek gyermekei közül is kerülhettek iskolába. Miután Erdély betagozódott a magyar királyságba, az állam legfőbb támaszai az ispánok (*comites*) és a várak katonasága (*milites*) voltak, a harcós várjobbágyok (*iobagiones*), akik szilárd épületekben (*domus, edificia*) laktak. A várnép (*cives, castranses*) többsége a szabadok (*liberi*) rétegébe tartozott. A szolgák (*servi, mancipi*), a szegény szabadok (*vulgares aut pauperes*) falvakban (*villae*), földbe süllyesztett alapú házakban (*mansi*) vagy putrikban (*mansinculae*) éltek... A 11–12. századi oklevelek — az erdélyi vonatkozásúak is — a társadalom új vezető rétegeiről tudósítanak: előkelők (*nobiles, proceres, optimates*), *milites*, amelyet már lovagnak is lehet értelmezni. A várnép (*castranses*) a közszabadok (*liberi*) közé tartozott, de már jól érzékelhetően kétfelé vált: hivatásos katonákra (*castellani, cives castrensis*) és a korábbi jobbágykatonaságra (*iobagiones castris*), amelyik mint korabeli elnevezése is tükrözi (*ministri, ministeriales* = szolgálattevők), a legjobb úton volt affelé, hogy lesüllyedjen az új osztályba, a köznépbe (*plebs, plebeia*), esetleg a szolgaréteg (*servi*) sorába (Köpeczi Béla, szerk. 1993. 131-132). Talán éppen ezeket az első latin szavakat kellett megtanulniuk a kolostori iskolásoknak, bár lehet, hogy a társadalmi származásukat nem emlegették, mindenki Isten szolgája volt...

Erdélyben a korai magyar határőr települést a 12. századtól máig igazolják német/szász helynevek, főleg Erdély ÉK-i és D-i részein, pl. a Bethlen környékiek: Sárvar — Schueret — Sirioara, Vermes — Warmesch — Vermeş, Kékes — Kikesch — Chiochiş, Somkerék — Sinkrugen — Şintereag stb. A Nagy-Küküllő—Maros vonal és az Olt közötti Királyföld szász helynevei között is nagy számú magyar eredetű helynevet találunk: Medgyes — Mediasch — Mediaş, Baromlak — Wurmloch — Vorumloc, Sárpatak — Scharpendorf — Şarpotok, Homorod — Hamruden — Homorod stb. (Kniezsa István, 1938. 389, 447. és Köpeczi Béla 1993. 134.). A fent megnevezett helységekben született ott lakók iskolás korukban tanultak-e arról, hogy szülőfalujuk, -városuk neve honnan származik? Mai tanítványainknak elmondjuk-e, hogy ez és ez a helynév milyen eredetű, vagy talán a helyismereti tankönyveinkben lesz majd benne? (...)

Nagyon fontos tény az is, hogy Erdélynek a 12. század végéig kétféle lakossága volt. Egy korábbi eredetű, de sokfelé továbbélő szláv, és a 10. századtól folyamatos magyar. Az erdélyi németbe egészen kis patakok nevét kivéve, a románba pedig kivétel nélkül a 143 szláv és magyar folyónév került át, máig jól felismerhetően. Még román eredetű hegyipataknév sem található a 15. század előtti Erdélyben. Milyen folyóneveket tanulhattak volna meg a korabeli iskolások, ha földrajzot tanultak volna? De a Kraszna, Túr, Lekence, Lozsád, Lóna, Gorbó, Ilosva, Ilva, Szalva,

Rebra, Beszterce, Torockó, Sztrigy, Cserna, Bisztra, Toplica, Kászon, Kovászna, Cibimón, Cód stb. (szláv) vagy az Almás, Lápos, Berekszó, Nádas, Ludas, Kapus, Füzes, Fejérd, Gyékényes, Hodos, Sajó, Fenes, Tekerő, Békány, Kígyós, Magyaros, Székes, Csergőd, Körtvélyes, Szilas, Egres, Feketeügy, Vargyas, Előpatak, Berettyó, Sebes, Méhséd, Kutas, Kölesér, Belényes, Solymos, Hollód stb. (magyar) folyókban, patakokban bizonyára akkor is kellemes volt/lehetett a fürdés, a halászás a szláv és a magyar gyermekeknek is... (Köpeczi Béla szerk., 1993. 134-136.)

De hogy hívták haza ezeket a gyermekeket a játékból, a fürdésből a szülők? Keresztény nevet még kevesen viseltek: Paulus, Martinus, Michael, jóval gyakoribb az egyelemű magyar szolganév: *San* = Csány, *Nesinc* = Nesincs, *Sacan* = Csákány, *Keta* = Kötő stb. A finnugor *di* képzőrag szláv vagy egyéb eredetű nevek mellett: *Zagordi*, *Bedladi* stb. S a szülők neve? Az 1092. évi 24 név alátámasztja a sószállítók erdélyi illetőségét. Köztük *először szerepel oklevelében* a Székely megjelölés (*Scicul/Scichub*) legősibb formája (Anonymus: *Sicul*). II. Béla (Vak magyar) király 1138-ban kelt oklevelében 25 sószállító nevét találjuk, akik a Maros melléki *Sabtu* = Sajti „sófaluban” éltek, kivétel nélkül egyelemű magyar neveket viselnek, mint *Aianduk* = Ajándék, *Buken* = Bökény, *Forcos* = Farkas, *Gucur* = Gyökér, *Numarek* = Nyomorék, *Wosos* = Vasas és a keresztény neveik is magyarosak: *Iwanus*, *Pedur*, *Michal*, *Niclous*. De szerepel *Kinis*, *Senin*, *Sokol*, *Lesin*, *Ginon* szláv név is, ide számít a szláv keresztény nevű *Wasil* is, vagy keresztény: *Martin*, *Simeon*, *Isaac*. Ismeretlenek, illetve bizonytalan nevűek: *Vir*, *Ogsan* (Köpeczi Béla szerk. 1993. 139.).

Az 1131 után II. Béla (Vak magyar) király által az aradi Szent Márton-prépostságnak adományozott Asszonynépe birtok 1177-ben írásba foglalt határleírása őrizte meg a legrégebb erdélyi határjárás adatait: *Feketefee* = Feketeefeje/fő, *Hegesholm(iru)* = Hegyeshalom, *Acna hege* = Akna hegye, *Ret* = Rét, *Sciluas* = Szilvás, *Thow* = Tó stb. magyar nevek. Hasonlóképpen a szomszédos falvak magyar vagy török eredetű személyneveket viselnek: *Bodon*, *Lapad*, *Heren*, *Tordosi de Vyuuar* = az újvári Tordos. De nagy jelentőségű a kerci ciszter apátságnak 1202–1208 között adományozott, az akkor már ott élő fogarasi vlachok földjéből kivett (Terra exempta de Blaccis) birtokának 1223-ból fennmaradt leírása. Ebben az Oltot (Alt) és az ismeretlen eredetű Kerc (Kerch) folyó nevélt leszámítva korai magyar, illetve magyar—szláv határnevek fordulnak elő: a mocsaras Égerpatak (*Egverpotac*), egy bükkös (*fagos*) nevéként a *nogebik* (*Nagybükk*) és az Árpás folyó (Köpeczi Béla szerk. 1993. 140.).

Az 1150-es években egy előkelő családból származó *Lukács* az első név szerint ismert magyar hallgatója a farnciaországi egyetemnek (Glatz Ferenc szerk. 1989. 37.). 1271-ben pedig egy *Bethlen-fű* neve van bejegyezve a párizsi egyetem tanulói közé (Kós Károly: *Erdély*. 27). Alsófokú tanlmányaikat hol végezhatték? Vala-melyik hazai kolostori iskolában?

III. Béla király (1172–1196) a magyarországi ciszterci monostorok számára ugyanolyan jogokat biztosít, mint amilyeneket a rend francia földön élvez. A

király uralkodása idején létesült ciszterci monostorok zömét francia monostorokból népesítik be. Szintén 1185 körül a Párizsban tanult Adorján budai prépost (1185–1186), majd Katapán (Koppány) egri püspök (1192–1198) kancellár munkássága nyomán kialakult francia és pápai mintára Magyarországon az oklevelezés, a kancellária önálló hivatallá válik s megkezdődik a hivatali írásbeliség, a tömeges oklevelezési gyakorlat. A folyamatot III. Béla (1148–1196) 1181. évi rendelete indítja el, melyben elrendeli: minden előtte elintézett ügyet írásba, oklevélbe kell foglalni (Glatz Ferenc szerk., 1989. 42.). Újabb írástudókra lesz/van szükség, szaporodik az írással foglalkozók száma, hiszen már egy lelkipásztor leírta magának azt a halotti beszédet, amelyet magyarul mond el egyik temetésen, s még pár év, s megszületik Anonymus *Trója históriájának* fordításaként az első magyar lovagregény, az ún. magyar Trója-regény, s feltehetően nem sokkal később készült el a Nagy Sándor életéről szóló regény fordítása, magyar átírása is, amelyet „annyian olvasnak, mint ahányan Jókait élvezik ma is, működése után száz esztendővel” (Nemeskürty István, 1983. 189.).

III. Honorius pápa meghagyja a magyar főpapoknak, hogy a Visegrád melletti görög rítusú szerzeteseket latin szertartásúakra cseréljék. (A magyarországi görög rítusú egyház hamarosan elszorvad.) (Glatz Ferenc, 1989. 45.) Ez is segíti a latin nyelv előretörését az egyházi szertartásokban, de talán az oktatásban is.

Erdélyi vonatkozású hír, hogy II. András (1176 k.–1235) kiadja a II. Géza (1130–1162) által letelepített erdélyi német vendégek (szászok) kiváltságlevelét, az *Andreanumot* (1224), mely szerepet kap a későbbi anyanyelvoktatás történetében is. Ez a dokumentum említi másodsorra a „Silva Blachorum”-ot, a vlachok, oláhok erdejét (Glatz Ferenc szerk. 1989. 45.).

A 13. századi települési mozgalmakról kapunk képet egy Otto Mittelstrasse készítette térképen, amely az alakuló, formálódó iskolahálózatot is befolyásolta, különösen az anyanyelvoktatást. A települések fejlődésével fellép az iskola megnyitásának szükségessége. A másik térkép a görögkeleti román templomok és kolostorok kiépülését ábrázolja. A helykeresés, a letelepedés jobbára szervezeten folyt: kenézek, vajdák vezették a vándorlókat, akik az új földesúrral megegyeztek a helyről és a szolgáltatásokról. Mindezt a későbbi anyanyelvoktatásunk problémáihoz kapcsolva idézem dolgozatomban. A már említett Glatz Ferenc (1989. I–IV.) kifejtette gondolataihoz kapcsolom, mert az új falvak alapításakor mind a király, mind a birtokos érdeke volt a dolgozó népesség növelése. Különösen a tatárjárás után, amikor az egykorú szemtanú, *Rogierius váradí főesperes* szerint Erdélyben elpusztult falvakat, felégett városokat, hullák tömegeit, erdőkben rejtőzködő, halálfélelemmel eltelt embereket talált. A tatárjárás pusztításait nyelvileg is kimutathatjuk: *a telek* elnevezés — mellyel a magyarok ekkor a valaha lakott, de azóta elpusztult, lakatlan településeket jelölték — talán Erdélyben fordulnak elő a legsűrűbben: *Rigótelke, Vidacs-telke, Paptelke, Tóttelke, Marostelke* stb. (Glatz Ferenc szerk., 1989. 50.).

Szerzetesrendek Erdélyben 1382-ig

De térjünk vissza még a hittérítésre, a kolostorok alapítására. 1227-ben Róbert (?–1239) esztergomi érsek, IX. Gergely (1147–1241?) pápa legátusaként, II. András elsőszülött fia, Béla királyfi támogatásával tömegesen téríti a Kunországban (Havasalföld és Moldva) lakó kunokat. Az érsek *Milkeó* székhellyel (Dél-Moldva) megalapítja a kunországi püspökséget (Glatz Ferenc 1989. 48.). Újabb lehetőség a lelki nevelésre, de az írás-olvasás oktatására is. De a szerzetesek tovább néznek. *Julianus barát* (?–1237 u.) egyik, domonkos rendi szerzetestársa — *Ottó* — nyomán, aki megtalálta a Kaukázustól délre megtelepedett magyarokat, négy társával útnak indul 1235-ben, s a Volga folyótól keletre fekvő Bulgar vagy Biljar környékén ráakadt a keleti magyar közösségre, följegyezte róluk, hogy velük könnyen meg tudta értetni magát. (Őket s velük együtt a Volgai Bolgárországot söpörte el a tatárjárás.)

Visszatérve Erdélybe, az egri, a váradí és a csanádi püspökség határolta erdélyi püspökség területén 1382-ig az alábbi *szerzetesrendek kolostorairól* tudunk: bencések, ciszterciek, karthauziak, rendi hovatartozásuk szerint nem ismert apátságok, monostorok, görög monostorok, premontreiek, premontrei apácák, ágostonos kanonokok, ferencesek, domonkosok, domonkos apácák, karmeliták, pálosok, ágostonos remeték, templomosok, johanniták, szentkirályi keresztetek (stefaniták), antoniták és a Szentlélekről nevezett ispotályos lovagok (Glatz Ferenc szerk. 1989. 41.).

A kolozsmonostori bencés apátság — amelyet I. (Szent) László (1040 k.–1095) királyunk a 11. század végén alapított — az 1231 után a közhitelű oklevelek kiállításával megbízott, ún. *hiteleshelyek (loca credibila)* egyike volt. Erdélyben ugyanilyen joga a gyulafehérvári káptalannak volt. Ha a fent megnevezett kolostorok közül csak minden harmadik-negyedikben oktattak két-három-négy gyermeket, felkészítve őket a az egyházi szertartásokban való részvételre és aktív közreműködésre, s főleg az írás

megismerésére, elképzelhető, hogy hány tanuló lépett az írástudók táborába. Szükség volt rájuk. A városi és falusi papság a plébániai és a káptalani iskolákban nyerte el kiképzését: Gyulafehérváron, Nagyváradon, Kolozsváron, Nagybányán, Brassóban és Nagyszebenben. De már igen korán falusi iskolák is létesültek, első említésük 1332-ből a Kolozs megyei magyar *Zsuk* falu iskolaépületére (*domus scolaris*) vonatkozik. A 15. században már több faluban is említenek iskolamestert. A falusi iskolákban a tanítás 5 évig tartott: 1. ábécések, 2. deklinisták, 3. coniugisták, 4. grammatisták, 5. syntaxisták. A tanító mind az öt csapatot egyszerre tanította. A kezdők az ábécét tanulták, a másodikok silabizáltak, azaz a betűket előbb egyenként olvasták s utána olvasták össze a szavakat, a harmadik évben nyelvtani alapfogalmakkal ismerkedtek, a negyedikben el kellett mondják, mit olvastak, az ötödik évben a beszéd- és értelemgyakorlat volt a fő tantárgy. (Osztályról majd csak Brassai Sámuel, kolozsvári unitárius főgimnáziumi tanár, igazgató munkássága nyomán beszélhetünk.)

Külföldi egyetemi tanulmányokra beiratkozott diákról is van tudomásunk, 1520-ig 2060-an iratkoztak be erdélyiként megnevezett személyek, elsősorban nemesek és városi polgárok, de néha falusiak is (Köpeczi Béla, 1993. 188.). Magyar, vagy magukat a magyar királyság alattvalóinak valló diákok már a 13. század folyamán megjelentek Nyugat-Európa, főleg Olaszország és Franciaország egyetemein. Az első hazai egyetemi kísérletek (Pécs, 1367, Óbuda, 1388, Pozsony, 1467) mellett 1523-ban Bolognában a Collegio Ungarico-Illirico, 1578-ban Rómában a Collegio Ungarico, 1580-ban Collegium Germanicum Hungaricum néven létesült a németek kollégiumával és máig második, az 1365 óta fennálló bécsi egyetemen a Natio Hungarica (Sipos szerk. 2000. 149.). (Az 1467-ben megnyílt pozsonyi Academis Istropolitana első kancellárja Vitéz János esztergomi érsek /1408 k.–1472/, Janus Pannoniensis patrónusa volt.)

1378 *Várad* plébániai iskolájáról tudunk, a plébános maga tanította a gyermekeket, s oda járt a szomszéd Kálna „apronépe” is. 1405-ben egy *kolozsvári* okmány *Gáspár* iskolamestert és városi jegyző nevét említi, talán ő az első, név szerint ismert erdélyi magyar tanító. 1429-ben a Kovászna megyei *Előpatakon János* tanító talán az első név szerint említett székelyföldi falusi pedagógusunk. 1495-ben *Marosvásárbely* plébániai iskolájában *Germyezekei István* baccalaureus tanított. A 13-14. században a városi plébániai iskolák oktatói között jelentek meg az egyház kötelekein kívül álló, középiskolát végzett, sőt külföldet járt, tudós címet viselő személyek: „rektor”, „ludi-magister”, „mester”, „baccalaureus”, „doctor” (Szabó K. Attila, 2004. 2. 113.).

A katolikus magyar földesuraknak érdekében állt a birtokukra települő románoknak pap beállításával való megtartása. Jellemzően nem is világi, hanem éppen egyházi földesúr, a váradi katolikus püspök adott tudtunkkal elsőként 1349-ben Péter nevű román vajdának engedélyt, hogy Delventer falujában (Nagyvárad mellett) adómentes román papot tartson (presbyterium Olachalem). A szatmári és máramarosi királyi ispánságot viselő Balk és Drag vajdák 1391-ben a konstantinápolyi pátriárkától eszközölték ki a jogot, hogy az általuk alapított körtvélyesi (Peri) kolostor igumenje a Máramaros, Szatmár, Ugocsa, Belső- és Közép-Szolnok

megyei birtokaikon élő görögkeleti román papokat és templomokat fel-szentelje és igazgassa. A Hunyad megyei görögkeleti papok felszentelésében a 14. század végén alapított Priszlop kolostora ugyanazt a jogot élvezte, mint északon a körtvélyesi, s Havaselve érsekétől függött. 13. századi görögkeleti templomok a zeykfalvi és malomvizi, a velük egykorú demsusi bizáncias stílusú. Gótikus építmények a 14. században épült kristyori, ribicei, lupsai görögkeleti templomok — bennük valamilyen formában folyhatott írni-olvasni tanítás... Hol?

Szaporodnak az írástudók munkái is. 1420–1430 között két szerémségi magyar huszita pap, Tamás és Újlaki Bálint, magyarra fordította a Bibliát. A *Huszita Biblia* bár csak részleteiben maradt ránk, különböző kódexekben; felbukkanása különböző helyeken a magyar nyelvű egyházi kultúra fejlődését tanúsíthatja. A magyar nyelvű *Szentírás* anyanyelvoktatásunk számára is nagyon jelentős, hiszen Erdélyben, az egyházi iskolákban a kezdetektől 1948-ig, az iskolák államosításáig tananyag a hittan, s a későbbi református és katolikus teljes Biblia is tankönyv volt. De az állami iskolákban a magyar irodalomolvasás, valamint a magyar irodalom-történet jelentős része is csak a Biblia alapos ismeretével sajátítható el.

A középkori kolostorok belső életébe pillanthatunk bele az 1464-ben írt *Senatorium* című, kedélyes, csevegő stílusú emlékiratban. Szerzője: Leibici Márton (?–1464), a bécsi skót bencés rend tagja, tíz évig a monostor apátja. A második fejezetben egy ifjú és egy öreg párbeszéde nyomán serdülőkori tapasztalatait meséli el: „Öreg: Történt mikor Krakóban időztem, hogy lelepleztek egy leányt, aki két éven át férfiruhában diákként folytatta tanulmányait, és közel volt a baccalaureatushoz... Amikor megkérdezték tőle, miért rejtett el a nemét, így válaszolt: A tudomány szeretetért.” ... „Öreg: Nissában a diákok szokatlan dolgot műveltek: éjjel-nappal védekeztek a iskolából az egész város támadása ellen. Ifjú: Milyen fegyverek voltak az iskolában? Öreg: Fekete kövek a kályhákból, s amikor ezek elfogytak, tördelni kezdték a falat, míg a boroszlói püspök... békét és egyetértést nem teremtett a polgárok meg az iskolások között.” A hetedik fejezetben az ifjú, látva az öreg betegségét, megjegyzi: „A betegség elhatalmasodásával a grammatikus nem deklinál, a logikus nem disputál, a szónok nem öltözteti színes ruhába mondanivalóját, a teológus nem prédikál, a jogász nem perel.” A nyolcadik fejezetben a hetes számról olvashatunk (Molnár Szabolcs szerk., 1991. 171-175.).

A magát a „barbár”-nak bélyegzett középpikkorral szemben „újjászületés”-nek nevező, az embert a gondolkodás középpontjába állító *reneszánsz* művészet és kultúra magyarországi térhódítása már az 1470-es évektől utat talált, hiszen Itália egyes államait és Magyarországot erősödő politikai és dinasztikus, valamint gazdasági kapcsolatok fűzték össze. Ezt egészítették ki a humanista mozgalom szálai: a magyar királyok udvarában olasz tudósok fordultak meg, míg Itália egyetemeit, neves magániskoláit magyar diákok is látogatták, akik az idehaza valamilyen fokon megszerzett ismereteiket, tudásukat bővítették, fejlesztették, papi, de egyre inkább világi képesítést is nyertek. Itáliából a reneszánsz és a humanizmus, német nyelvterületről pedig a

reformáció eszméi érkeztek. Az előbbi világiasabb szemléletet hozott, az antik kultúrára, mintákra tekintő latinus műveltséget erősítette, az utóbbi az anyanyelvű műveltség zászlóvivője volt, egyúttal vallásosabb, puritán életvitelt várt el. Ha azonnal nem is, de folyamatosan beépültek a kiszélesedő, gazdagodó iskolarendszerünkbe, anyanyelvoktatásunk fejlődését formálva.

A reneszánsz felvirágzása a humanista műveltségű uralkodónk Mátyás király (1443–1490) nevéhez fűződik. Művészetpártolásában fő helyet az építészet foglalta el, itáliai építészeket, kőfaragókat, szobrászokat, festőket is hívott udvarába, de működött ott könyvmásoló-, miniatűr- és könyvkötőműhely is, amely számos kötettel gyarapította Mátyás világhírű könyvtárát, kódexgyűjteményét (*Bibliotheca Corviniana*). A név a *corvus* ’holló’ szóból származik. Ma több mint 200 corvinát ismerünk, de a teljes gyűjtemény ennek tízszerese lehetett. Galeotto Marzio olasz humanista tudós szerint Mátyás több nyelven beszélt, tudott latinul, bolgáruul, melyen a törökök küldték irataikat, mivel nem sokban különbözik a szlávtól. Innen van, hogy Mátyás a csehekkel, lengyelekkel, ruténokkal, bolgárokkal, krétaiakkal, szerbekkel, szlovénokkal, európai tatárokkal és más igen sokfajta néppel tolmács nélkül beszélt... A németek nyelvét még gyermekkorában tanulta meg...

Ezek a sokszor hónapokig, évekig nagy gonddal, kézzel írott könyvek, *kódexek* készülhettek egy-egy személy számára is imakönyvül (tankönyvként?), de többségük a kolostorok szerzetesei, apácai számára felolvasás, vagy magányos olvasás (tanulás, oktatás?) számára szolgáltak. A kódexek imádságokat, elmélkedéseket, legendákat, példákat, himnuszokat, Biblia-részleteket tartalmaznak. Legterjedelmesebb kódexünk az *Érdy-kódex* (1526), szerzője a *Karthausi Névtelen*, aki prédikációkat, legendákat másolt könyvébe, akinek igényes prózája előkészíti a következő évtizedek magyar nyelvű prózáját. Több kódexet sorolhatnánk fel, ezek közül legalább egyet érdemes lenne egy magyar irodalomtörténeti órán kézbe venni, vagy legalább az interneten a tanulóink elé hozni, s elbárálni a betűivel, lerajzolni az iniciálét, s megpróbálni utánozni az írásmódját, saját iniciálét elkészíteni...

Annál inkább, mert a korabeli diákok, tanulók maguk másolták azokat a tananyag-részeket, a tananyagban szereplő olvasmányokat, így segítve a tanulókat. Bizonyára olyan jeles diákok is másolták a leckéket, akikről most szólunk:

Az egyik Erdély szülötte, akit mind a román, mind a magyar irodalomtörténet magáénak vall: *Nicolaus Olahus* — *Oláh Miklós* (1493–1568) havaselvi szülők gyermekeként Szebenben született, katolikus pappá nevelték, Magyarország primásaként, esztergomi érsekként, kora neves humanistájaként öntudatos „hungarusnak” vallotta magát.

A másik *Vitéz János* (1408 k.–1472), akinek levelei, szónoklatai bizonyítják széles műveltségét, 1445-ben váradi püspökként sokat tett azért, hogy a város a magyar humanizmus központjává váljék. Mátyás királyunk esztergomi érsekké nevezte ki. Igazi tanító, oktató is volt, mert unokaöccsét — de bizonyára másokat is —, Csezmicsei Jánost (1434–1472) Itáliába küldte tanulni, aki itt vette fel a

humanista szokás szerint a latin *Janus Pannonius* nevet. Ferrarában Guarino da Verona iskolájában tanulta meg a költészet sok-sok mesterségbeli fortélyát, megismerkedett az antik értékekkel, majd Padovában jogot hallgatott. Mátyás királlyá választásának évében tért haza, Nagyvárad kanonokja, majd Pécs püspöke volt. Epigrammái, elégiái, egész költészete a latin nyelvű magyar reneszánsz remekei, az antik és a keresztény gondolkodás jellemzi líráját. Vele jelent meg először a „barbár” Pannonia (Hungaria humanista szinonímája), kulturális öntudata: „Eddig Itália földjén termettek csak a könyvek, / S most Pannonia is küldi a szép dalokat, / Sokra becsülnek már, a hazám is büszke lehet rám, / Szellemem egyre dicsőbb, s általa híres e föld!” (*Pannonia dicsérete*). A *Búcsú Váradtól* című elégiája az első a magyar lírában, amely a hazai tájat jeleníti meg. Búcsúzik a tájtól, a gyógyvizektől, és a szellem egészségének kútforrásától, a könyvtárektől, a székesegyház szobraitól, Nagyvárad alapítójától, László királyunktól. Mai életünkre is vonatkozik tanítványainknak is szóló intése: „...csak nyomorult ember, csak ez az egy sose légy. / Inkább méh, aki jószagu mézet gyűjthet a réten, / hattyú légy ki dalát zengeti néma tavon.”

S következett *Mohács!* A magyar nyelv és anyanyelvoktatásunk történetének talán a legdinamikusabb korszaka zárult le.

Már a kezdetén megjelenik a magyar nyelvű írásbeliség, mely új korszakot nyit anyanyelvünk életében. A magyarul beszélők körében a szókinccsen mérhető le a változás. A nagy méretű műveltségváltásnak — letelepedett életmód, szláv, latin és más nyelvek, népek hatása, kereszténység stb. — a belső keletkezésű szavak — szóképzés, szóösszetétel révén — megsokszorozódnak, gazdagodik anyanyelvünk számos idegen szó kölcsönzésével. Új természeti környezet, új emberi környezet veszi körül a magyarságot, mindennapi érintkezésbe kerül az itt élő szláv lakossággal, az új eszméket, a kereszténységet német, olasz, szláv papok, szerzetesek terjesztik, s az egyház és a magasabb műveltség nyelve egész Európában ekkor a latin. Ezen a nyelven indul meg az oktatás is.

Az idegen átvételek rendszerint hasonultak a magyar nyelv hangzásához, így a német *strum*, *herzog* szavakat talán először a nebulók alakították át *ostrom*, *herceg* stb., a szláv *Blatin*, *cseljad*, *brazda* szavakat *Balaton*, *cseléd*, *barázda*, a latin *sacristia* > *secristia* szót pedig *sekrestyle* alakúvá. De néhány szóköncsönzés a szülőktől megismert, megtanult szavakat szorította ki, például: az ősi örökségű *fürt*, *búzafő*, *szenesház*, *egyház* szavak helyett a *gerezd*, *kalász*, *konyha*, *templom* szavak kerültek a fiatalok s az idősebbek szóhasználatába.

A szóképzés körében a felmerült igények kielégítését a fiatalok, de az idősebbek körében is új árnyalatok kifejezése tette lehetővé: sárgás, selymes, kerekded. Bővültek a szinonimasorok, pl. gyakorító képzővel: *tördel*, *mardos*, *fenyeged*. A fiatal legények szívesen használták a *-fi* képzőt: *Békefi* János, a fiatal lányok pedig férjük neve vagy foglalkozása után a *-né* képzőt: *Sántha Pálné*, *hoffmesterné*. A

tulajdonnevek létrehozásában előtérbe került a szóösszetétel: *Antonio Halárus, Petro Mákszem, Kurtapatak, Kékkő, Mosókút* stb.

A szülők mellett a fiatalok is a fogalmak megnevezésében a jelentésváltozással találkoztak: pl. a *fal* főnév már nem jelentette a vesszőfonadékot, a hajdani ’jeladó üst’ mostani *barang* alakjával már a kereszténységhez, a templomhoz kapcsolódott, s a pogány áldozati szertartás szavából is a keresztény vallási tartalom kerül előtérbe az *áld* — *áldozás* szavakban. Hasonló jelentésváltozás történt az ősi *Isten, lélek, jós, üdv* stb. szavakkal is.

Talán a fiatalok meg az öregek is egyes hangokat — *dzyj, gh, chj* — már nem ejtettek, viszont szavaikba beleszótték az *ö, ő, ó, a, v, gy* hangokat. Valamilyen ok miatt a tövéghangzók lekoptak a *hodu, utu, kutu* szavak végéről: *hod* — *had*, *ut* — *út*, *kut* — *kút*. Többlepcsős változással jelentős mértékben megnőtt — a fiatalok és az idősebbek körében is? — a hosszú magánhangzók aránya: *keumlagh* > *keumlau* > *komló* stb. S a fiatalok és idősebbek beszédében is gyakoribbak lettek a hosszú mássalhangzók: *holló, villám, áldozattal* stb.

Elmondhatjuk, hogy az ómagyar kor végére anyanyelvünk hangzása lényegében megegyezik a mai állapottal, a korabeli iskolások a mai tanulókkal beszélgetve megerősenek egymás szavait. Talán különösnek hangzana a mai beszélő számára az igemódok és -idők alakjai között a szenvedő szerkezet és az összetett múlt idő, az *-nd* jeles jövő idő. De ez a latin nyelv hatását tükrözi az ómagyar korban.

Szintén a latin nyelv hatására, különösen a magas szintű latin szövegek, a Biblia, szertartásszövegek, zsoltárok fordítása összetettebb mondatszerkesztést, árnyaltabb kifejezőmódot követelt, ennek kielégítésére funkcióváltás, jelentésváltozás állt be a névutók, a határozószavak, igekötők, kötőszók rendszerében. A névutók rendszere bővül: *módon, tájt, számára, múlva, koron, együtt, óta* stb. Az ómagyar kori fiatalok, de az idősebbek is, ismerkednek meg azokkal az új igekötőkkel, amelyek a 6 ősi igekötőnk mellé ebben a korban társulnak, nagyrészt határozószókból: *által, egybe, össze, ide, belé, reá, hozzá* stb.

Az ómagyar kor tanítói magyarázhatták a tanítványainak, hogy az *az* mutató névmást használhatják határozott névelőként is, az *egy* határozatlan számnév lehet határozatlan névelő is. S a magasabb iskolákban, ha lett volna magyar nyelvoktatás, a tanár úr elmondhatta volna, hogy világos, áttekinthető fogalmazás esetén az ige-neves szerkezetek mellett alá- és mellérendelő összetett mondatokat fogalmazzanak. A mondatszerkesztés változásai a magyar nyelv alapvetően szintetikus jellegét analitikus vonásokkal gazdagították. A fordítóknak szánt tanári utasítás lehetett volna: a latin szöveggel folytatott „párbeszéd” legyen versengés, kihívás, a magyar szöveg legyen méltó az eredetihez, legyen utánzás, az idegenszerűségek átvétele, de nyelvgazdagító, stílussteremtő alkotás is egyben!

Stílus eszközként szolgáltak az eddigi példák is, a kifejezés készletének gazdagodása, az új fogalmak megnevezése mellett. A szóképzés és a szóösszetétel gyakran szolgálta az érzelmi telítettséget, a szövegeknek a késő gótikus stílusra jellemző díszítettségét, egyúttal a változatosságot is a szinonimák számával, a hangutánzó

és hangulatfestő igékkel, amelyeket ebben a korban szívesen használnak a szerzők: *seped, harsog, lebeg, lohad, zseneg* stb. A szinonimák gazdagságára jó példa, mint a ebből a korból: *mond, felel, kérde, beszélte, szól, megszólal, kér, küld, hív, süg, suttog* stb.

A mondat- és a szövegszerkesztésnek, az emelkedett témához illő ünnepélyes, érzelmeikkel teli, hatásos nyelvi megformálásnak többféle eszköze alakult ki a kódexekben. Alakzatok, ismétlés, gondolatritmus, párhuzamosság stb., amelyekre a latin eredeti adhatott mintát, de az ősi magyar szóbeli költészet hagyománya is.

Az ómagyar korban felfedezhető a törekvés a helyesírás egységesítésére — a szerzőket, a másolókat a már tanult, oktató páter, atya, apát figyelmeztethette, hogy ezt vagy azt a szót a kancelláriában, a királyi és egyházi oklevélben így vagy amúgy írták, ezt kell/kellene követni. Igaz, hogy a legnagyobb problémát az okozta, hogy több hangot is jelöltek ugyanazzal a betűjellel és fordítva. A latinban nem lévő magyar hangok írásmódja hosszú ideig nagy ingadozást mutatott a középkor egész folyamán is. Pl. az *ö* hangé: *o, oe, ou, ew* stb. A magánhangzók és a mássalhangzók rövidségét és hosszúságát következtetetlenül jelölték a kódexek korában, de a nagy és kis kezdőbetűk megkülönböztetése is egészen a felvilágosodás koráig szintén következtetlen volt.

A 15. században a kancelláriai helyesírás mellett megjelent az ún. huszita vagy mellékjeles helyesírás: minden hanghoz külön jelet társítottak, a latinból fakadó betűhiányokat pedig mellékjelekkel próbálták feloldani. Végül a magyar hangjelölés kettős rendszerben honosodott, szilárdult meg: a latin ábécéből hiányzó magánhangzókat mellékjelekkel: *ö, ü*, a mássalhangzókat pedig betűkapcsolattal jelöli a magyar helyesírás: *zy, gy*. Hasonló kettősséggel a hosszúságot is: *üü, íí, ssz, szsz*.

Nyelvemlékeink, kódexeink mellett több magyar nyelvű kéziratos könyv maradt ránk, már ekkor egyfajta irodalmi folyamat tanúi lehetünk ismert nevű és névtelen írókkal, egyre növekvő olvasóközönséggel (vagy inkább hallgatósággal?). Kolostori könyvtárakról tudunk, iskolákról, tehát az írni-olvasni tudás terjedéséről. E művek bár egyházi célokat szolgáltak, gyakran valódi szépirodalmi olvasmányok voltak: érdekes történetek, szentek legendái, lírai alkotások, imák, zsoltárok, elmélkedő, tanító szövegek stb. „E szövegekben — vallja Benkő Loránd (1980, és J. András Katalin, 1998. 51.) — olyan nyelvi műveltség bontakozik ki (...), amelynek fennköltége, a tartalom és forma egységében megnyilvánuló igényessége, szépsége nemcsak saját korában kelthette föl az elérni kívánt hatást, hanem amely régmúlt időket a jelennel összekapcsolva átragyog sok-sok évszázadnak, még nyelvileg is »zordonabb« évszázadoknak távlatán, s megkapja, lebilincseli a ma nyelvet, stílust értő magyarját”.

A lendületes fejlődést azonban 1526-ban Mohács törte meg, fontos folyamatokat zárt le, illetve indított el, amelyek évszázadokon át meghatározták a Balkán, a kelet-közép-európai régió és Erdély sorsának alakulását is, benne anyanyelvünk oktatását is.

A 16. század elején összeállított Peer-kódexben marad fenn az a Mohács előérzetének kétségbeesésében feltörő, eget ostromló ima, a pusztulásba romló ország utolsó segélykiáltása. Az ismeretlen szerző talán emlékezett a tatárok betörésére is...

IMÁDSÁG NYÍL ELLEN

Mi Uronk Jézus Krisztusnak békessége legyen énvelem! Ámen.
 Ó, nyíl, állj meg Szent Illés prófétának miatta!
 Ó, nyíl, állj meg mi Uronk Jézusnak hatalmának miatta, ne járólj énhozzám!
 Ó, nyíl állj meg Máriának szüzességének miatta és Szent János Baptistának
 fejének miatta és Istennek szent apostolának, mártíromnak, szüzeinek, özve-
 gyinek, angyalinak miatta!
 Ó, nyíl, állj meg mi Uronk Jézus Krisztusnak nevének miatta!

— — — — —
 Ó, nyíl, állj meg mi Uronk Jézus Krisztusnak kínszenvedésének miatta,
 mennynek és földnek és csillagoknak miatta és mendazoknak miatta, kik
 mennyen és földön vagynak, az rettenetes ítéletnek napjának miatta, mi Uronk
 Jézus Krisztusnak szentséges, szüzességes testének miatta!
 Atyának és Fiúnak és Szentléleknek nevében. Ámen.

Szakirodalom

1. Babits Mihály: *Irodalmi nevelés*. 1917. Írás és olvasás. Tanulmányok. Akadémiai Könyvkiadó, Budapest, 1947.
2. Balázs Géza: *A magyar államnyelv 1100 éve*. Édes Anyanyelvünk XVIII. 2. 1996. április
3. Benkő Loránd: *Az Árpád-kori magyar nyelvű szövegemlékek*. Akadémiai Könyvkiadó, Budapest, 1980.
4. Benkő Loránd: *A történeti nyelv tudományos alapjai*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1988.
5. DAI 1949. *Constantine Porphyrogenetos*. De administrando imperio. Ed. Gy. Moravcsik—R. J. H. Jenkins, Budapest, 1919; Washington, 1967.
6. Fodor István—Diószegi György—Legeza László (szerk.): *Őseink nyomában*. Magyar Könyvklub — Helikon Kiadó, Budapest, 1996. 7.
7. Glatz Ferenc (szerk.): *Magyarok a Kárpát-medencében*. Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1989.
8. Glatz Ferenc (szerk.): *A magyar nyelv az informatika korában*. MTA, Budapest, 1999.
9. Glatz Ferenc: *Tézisek a magyar nyelvről*. In: Glatz Ferenc (szerk.): *A magyar nyelv az informatika korában*. MTA, Budapest, 1999, 13.
10. Grétsy László (szerk.): *A mi nyelvünk*. Íróink és költőink a magyar nyelvről. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2000.

11. H. Hangay Zoltán: *Magyar nyelv a gimnáziumok 9., 10., 11. és 12. osztálya számára*. Konsept-H Könyvkiadó, 2005.
 12. Jobbágné András Katalin—Széplaki György—Törzsök Édua: *Magyar nyelv. VIII. A magyar nyelv története*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1998
 13. Kéki Béla: *Az írás története. A kezdetektől a nyomdabetűig*. Vince Kiadó, Budapest, 2000.
 14. Kniezsa István: *Magyarország népei*. In: Szent István emlékkönyv II. Budapest. 1938. 389., 447.
 15. Kósa László—Szemerkenyi Ágnes: *Apáról fiúra*. Néprajzi kalauz. Móra Kiadó, Budapest, 1975.
Kós Károly: *Erdély*. Kultúrtörténeti vázlat. ESZC. Kolozsvár, 1934.
Köpeczi Béla (szerk.): *Erdély rövid története*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993.
Molnár Szabolcs: *Idők szép virága*. Válogatás a középkor és a reneszánsz magyar irodalmából Szent Istvántól Mohácsig. Szépirodalmi Könyvkiadó — Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1991.
 19. Nemeskürty István: *Diák, írj magyar éneket*. A magyar irodalom története. I-II. Gondolat, Budapest, 1983.
 20. Róna-Tas András: *A honfoglaló magyar nép*. Bevezetés a korai magyar történelem ismeretébe. Balassi Kiadó, Budapest, 1997.
 21. Sipos Lajos (szerk.): *Pannon enciklopédia. Magyar nyelv és irodalom*. Duna-kanyar. Budapest, 2000.
 22. SRH — *Scriptores rerum Hungaricum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Ml. Ed. EM. Szentpétery. Budapest. 1937–38.
 23. Szabó K. Attila: *Magyar neveléstörténeti kronológia különös tekintettel Erdélyre*. Magiszter 2004. 2. 112-125. és 2004. 3. 102-118.
 24. Takács Etel: *A magyar nyelv könyve az általános iskolák 7-8. osztálya számára*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996.
-
-

Málnási Ferenc

A legnagyobb mesemondó

(185 éve született Jókai Mór)

Kristóf György szavait idézhetjük, aki szerint Jókai „hosszú nyolcvanéves életpályájának minden percét a nemzetnek, magyarságunknak szentelte, nagy mestermondó, mégis egész életén át soha nem lankadó buzgalommal költő volt.”

Hozzátehetjük, életében is páratlan volt a népszerűsége, a történelmi események nem sodorták el, nem törték meg. Magyar nyelven ő írt először igazán olvasmányos prózát, talán Arany Jánosnál gazdagabb szókinccsel. Kosztolányi Dezső számára Jókai „az álmok országának koronázatlan királya”. Mikszáth Kálmán szerint „Jókai számára mindent megadott a természet, ami egy világra szóló nagy íróhoz kell, csak a boldogtalanságot nem.”

A Komáromban született, majd Pápán tanuló diák, Petrovics barátja, majd Pesten a Petőfi Sándor szervezte Tízek Társasága tagja lett, szerkesztette az *Életképek* című radikális folyóiratot, mely a fiatalok szócsövévé vált. 1848. március 15-én Jókai a forradalomba torkolló események egyik vezető alakja, a „márciusi ifjak” egyike volt, ő olvasta fel a Pilvax kávéházban az ifjúság követeléseit tartalmazó „12 pontot”. Barátai, Petőfi is, ellenezték a Laborfalvi Rózával megkötött házasságot, de tévedtek, mert a bátor, áldozatkész feleség elintézte, hogy férje neve is rajta legyen azon a listán, amelyen Klapka György tábornok komáromi védőinek neve szerepelt. Számukra Bécs kénytelen volt szabad elvonulást és büntetlenséget biztosítani, menedéklevelet adni. Az is a feleség érdeme, hogy egész élete során nyugodt otthont biztosított az író-férj számára — az alkotáshoz.

Jókai mozgékony és gazdag képzelete, fantáziája segítségével bejárta a múltat és a jövőt, a földtörténet ember előtti világát, az ember nem látta tájakat, a föld mélyét s a magasságokat. Valószerűvé, hitelessé tudta tenni a nem valóságot is, s az ismeretet a mese varázsával gazdagította. „Elbeszéléseim — írta Jókai — játszanak a tengereken és azok szigetein, Észak- és Dél-Amerikában, a régi és az új Egyiptomban, a caesarok Rómájában s a forradalmi Rómában, Párizsban, Londonban, Szent-Pétervárott, Lengyelországban, az orosz sivatagokon, Szibériában, Törökország története, Kelet meséi, Sztambul nagy tért foglalnak el regényeim-
